บทที่ 3

กาลิทาสกับการสร้างสรรค์บทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละ

กาลิทาส

กาลิทาสเป็นกวีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในวงวรรณคดีสันสกฤต อัจฉริยภาพของกาลิทาสนั้นเป็นที่ยอมรับกันในอินเดียตั้งแต่สมัยแรกเริ่ม[1] ดังข้อความในโศลกที่ว่า

purā kavīnāṃ gaṇanāprasaṅge kaniṣṭhikā 'dhiṣṭhitakālidāsā /
adyāpi tattulyakaverabhāvādanāmikā sa 'rthavatī babhūva //

ในการจัดลำดับบรรดากวีในอดีตนั้น กาลิทาสนับว่าเป็นนิ้วก้อย นิ้วนาง (ไดชื่อว่า อนามิกา แปลว่า ไม่มีชื่อ) นับว่าเป็นนิ้วที่มีความหมายเหมาะสม เพราะแม้กระทั่งในปัจจุบันนี้ จะมีกวีผู้ใดเสมอกับกาลิทาสก็หามิได้

ก. ความสามารถทางกวีนิพนธ์

กาลิทาสได้ชื่อว่าเป็นกวีผู้ยอดเยี่ยมในด้านการประพันธ์ที่มีท่วงทำนองการแต่งแบบไวทรรภะ* ดังข้อความที่ปรากฏในศารทูลวิกกรีฑิตฉันท์นี้ ซึ่งสดุดีบรรดากวีที่มีชื่อเสียง โดยการใช้บทอุปมาเปรียบเทียบ และเป็นสุภาษิตที่แพร่หลาย ในหมู่บัณฑิตชาวเบงกอล

vālmīkerajani prakāśitaguṇā vyāsena līlāvatī
vāidarbhī kavitā svayaṃ vṛtavatī śrīkālidāsaṃ varam /
yā 'sūtāmarasiṃhamāgadhanikānseyaṃ jarānirsā
śūnyālaṃkaraṇā skhanmṛdupadā kaṃ vā janaṃ nāśritā //

---

[1] Kāle, The Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa, p. (12).

* ท่วงทำนองการแต่งแบบไวทรรภะ มีลักษณะสำคัญ คือ 1. ไม่มีคำสมาส หรือถ้ามีก็น้อยมาก 2. มีความกลมกลืนของเสียง 3. ความหมายชัดเจน 4. ใช้ลีลาการประพันธ์หรือภาพพจน์ในการพรรณนาความ (Keith 1970: 161)

กวีนิพนธ์แบบไวทรรภีมีกำเนิดจากฤษีวาลมีกิ วยาสะเป็นผู้ประกาศเกียรติคุณของนาง นางเลือกกาลิทาสเป็นสามีด้วยตัวนางเอง นางได้ให้กำเนิดอมรสิงหะ มาฆะ และธนิกะ บัดนี้ นางชราและรวงโรย ปราศจากภูษาภรณ์ เทาของนางสั้นและอ่อนเปลี้ย มีหรือที่นางจะไม่ยึดใครเป็นที่พึ่ง

กาลิทาสได้รับการยกย่องว่าเป็นกวีผู้มีความสามารถเป็นเลิศในด้านการประพันธ์บทอุปมาที่สมจริง[1] ดังข้อความในโศลกที่ว่า

upamā kālidāsasya bhāraverarthagāuravam /
daṇḍinaḥ padalālityaṃ māghe santi trayo guṇāh //

คุณสมบัติ 3 ประการที่มีอยู่ในตัวกวีมาฆะ คือ บทอุปมาของกาลิทาส ความสำคัญแห่งเนื้อหาสาระของภารวิ และความงามแห่งบทของทัณฑิน

บทประพันธ์ของกาลิทาสนั้นเป็นที่ยอมรับกันว่าไพเราะเพราะพริ้ง และให้ภาพพจน์ที่สมจริง พาณภัฏฏะ กวีผู้มีชื่อเสียงในสมัยหลัง ผู้ประพันธ์เรื่องกาทัมพรี ได้กล่าวสดุดีผลงานของกาลิทาสไว้ว่า

nirgatāsu na vā kasya kālidāsasya sūktisu /
prītirmadhurasārdrāsu mañjareṣviva jāyate //

ใครเล่าจะไม่บังเกิดความปีติยินดีในบทประพันธ์อันไพเราะเพราะพริ้งของกาลิทาส ที่เต็มไปด้วยรสแห่งความหวาน ที่ปรากฏกระจ่างชัด ประดุจช่อดอกไม้ที่ชุ่มด้วยมธุรส

ศาสตราจารย์ Sylvain Levi นักภารตวิทยาชาวฝรั่งเศส[2] กล่าวว่า

ชื่อของกาลิทาสได้ครองความสำคัญเหนือกวีนิพนธ์ของอินเดีย และได้ประมวลกวีนิพนธ์อินเดียออกมาอย่างเลอเลิศ บทละครก็ดี มหากาพย์ที่ยอดเยี่ยมก็ดี ลำนำอันแสดงความอาลัยอาวรณ์ก็ดี เหล่านี้ล้วนเป็นสักขีพยานในปัจจุบันได้เป็นอย่างดีถึงพลังและความละมุนละไมแห่งอัจฉริยภาพอันสง่าภาคภูมิของกวีผู้นี้ กาลิทาสเป็น

---

[1] A. Berriedale Keith, The Sanskrit Drama (London: Oxford University Press, 1970), p. 161.

[2] Jawaharlal Nehru, The Discovery of India (Bombay: Asia Publishing House, 1974), p. 159.

ศิษย์เอกแต่ผู้เดียวในบรรดาศิษย์ของสรัสวตีเทวี (เทวีแห่งการศึกษาและศิลปะ) เขามีความสุขใจที่ได้ผลิตงานชิ้นเอกขนาดมาตรฐานอย่างแท้จริง ซึ่งอินเดียมีความชื่นชม และมนุษยชาติก็ต้องรับรู้ เสียงปรบมือที่แสดงความยินดีต่อการอุบัติของศกุนตลา ณ เมืองอุชชยินี ได้กองกังวานขึ้นทั่วทุกทิศานุทิศภายหลังที่เวลาได้ผ่านพ้นไปแล้วหลายร้อยปี ในเมื่อวิลเลียม โจนส์ ได้เผยบทละครนั้นออกมาในโลกตะวันตก กาลิทาสได้กำหนดตำแหน่งนามของตนไว้ในกลุ่มดาราที่ส่องแสงสุกสกาวซึ่งแต่ละนามได้สรุปเอาจิตใจของมนุษย์แต่ละยุคสมัยไว้ และอนุกรมนามเหล่านี้ล้วนประกอบขึ้นเป็นประวัติศาสตร์ หรือเป็นประวัติศาสตร์เองก็ว่าได้

ข. <u>สมัยของกาลิทาส</u>

การที่จะระบุลงไปให้แน่ชัดว่ากาลิทาสมีชีวิตอยู่ในสมัยใดนั้นเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก เพราะเหตุว่าประวัติวรรณคดีของอินเดียมีความไม่แน่นอน และความเห็นของชาวอินเดียในเรื่องสมัยของกาลิทาสก็เช่นเดียวกับความเห็นของนักปราชญ์ชาวตะวันตก คือ มีความเห็นแตกต่างกันหลายศตวรรษ ประวัติชีวิตของกาลิทาสนั้นไม่มีกล่าวไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ณ ที่ใดเลย การที่จะกำหนดระยะสมัยของกาลิทาสจึงต้องอาศัยหลักฐานจากผลงานของเขา และจากหลักฐานอื่น ๆ บางประการที่ระบุถึงชื่อของเขา มีตำนานหลายเรื่องที่กล่าวถึงประวัติชีวิตของกาลิทาส เช่น ตำนานในหนังสือชื่อปุรพนุธจินุตามณี[1] มีว่า พระเจ้าวิกรมาทิตย์แห่งเคว้นอวันตีทรงมีพระธิดานามว่าปริยังคุมัญชรี เจ้าหญิงทรงศึกษาเล่าเรียนจากบัณฑิตวรรุจิ และด้วยความเฉลียวฉลาดจึงทรงเล่าเรียนศาสตร์ต่าง ๆ จากบัณฑิตจบสิ้นในเวลาเพียงไม่กี่วัน เจ้าหญิงทรงอยู่ในวัยแรกรุ่น และทรงเป็นที่สนิทเสน่หาของพระบิดา

วันหนึ่งในวสันตฤดู ในเวลาเที่ยงวัน ขณะที่พระอาทิตย์กำลังส่องแสงแรงกล้า เจ้าหญิงปริยังคุมัญชรีประทับนั่งบนม้านั่งริมหน้าต่าง และทอดพระเนตรเห็นบัณฑิตกำลังเดินมาตามถนน เมื่อเขาหยุดพักในร่มเงาหน้าต่าง เจ้าหญิงก็ชูผลมะม่วงสุกพวงหนึ่งให้เขาดู เมื่อเห็นว่าบัณฑิตมีความปรารถนามะม่วงเหล่านั้น จึงถามเขาว่า

---

[1]Merutuṅga Ācārya, <u>The Prabandhacintāmaṇi</u>, trans. H.C. Tawney (Calcutta: The Asiatic Society, 1901), pp. 5-7.

"ท่านต้องการมะม่วงเหล่านี้ในสภาพที่อุ่นหรือเย็น" บัณฑิตผู้ไม่รู้เลศนัยของคำถามทูลตอบว่า "ข้าพเจ้าต้องการมะม่วงอุ่น" เจ้าหญิงจึงโยนมะม่วงเหล่านั้นไปข้าง ๆ มุมผ้าที่บัณฑิตกางออกรับ ทำให้มะม่วงหล่นลงบนพื้นดินและเปื้อนฝุ่น บัณฑิตจึงถือมะม่วงไว้ในฝ่ามือ 2 ข้าง และเป่าฝุ่นที่เปื้อนมะม่วงออก ขณะที่บัณฑิตกำลังเป่าอยู่นั้น เจ้าหญิงได้ตรัสเหน็บแนมว่า "มะม่วงเหล่านี้ร้อนมากไปหรืออย่างไร ท่านจึงเป่าให้เย็นด้วยลมหายใจของท่าน" บัณฑิตแค้นใจในวาจาเหน็บแนมของเจ้าหญิง จึงกล่าวว่า "แม่สาวน้อย เธอนึกว่าเธอเป็นคนฉลาดมากสินะ แต่การที่เธอตั้งใจถากถางครูของเธอเช่นนี้ ขอให้เธอได้คนเลี้ยงโคเป็นสามีเถิด" เมื่อเจ้าหญิงทรงได้ยินคำสาปของบัณฑิตดังนี้จึงตรัสคำอธิษฐานว่า "ใครก็ตามที่เป็นครูผู้ยิ่งใหญ่ของท่าน เก่งกว่าท่านผู้ทรงไตรเพทในด้านความรู้ ข้าพเจ้าจะแต่งงานกับเขาผู้นั้น"

ในเวลาต่อมา พระเจ้าวิกรมาทิตย์ทรงวิตกกังวลเรื่องการอภิเษกสมรสของเจ้าหญิง จึงทรงมีบัญชาให้บัณฑิตวรรุจิเลือกเฟ้นชายหนุ่มที่คู่ควรมาเป็นคู่อภิเษกสมรส วันหนึ่ง บัณฑิตได้เดินทางเข้าไปในป่าใหญ่แห่งหนึ่ง ได้รับทุกขเวทนาเพราะความกระหายน้ำเป็นอย่างยิ่ง และมองไม่เห็นน้ำอยู่ในทิศทางใดเลย เขามองเห็นคนเลี้ยงโคผู้หนึ่ง จึงได้ขอน้ำจากคนเลี้ยงโคนั้น คนเลี้ยงโคไม่มีน้ำจะให้จึงกล่าวว่า "ท่านจงดื่มนมเถิด" และบอกให้บัณฑิตทำ "กรวฬี" บัณฑิตไม่เคยได้ยินคำนี้มาก่อนเลยในชีวิต จึงมีความงงงวย คนเลี้ยงโคเอามือวางลงบนศีรษะของบัณฑิต และให้บัณฑิตอยู่ใต้ท้องแม่โคตัวหนึ่ง แล้วเขาก็แนะให้บัณฑิตกระพุ่มฝ่ามือทั้งสองเข้าด้วยกันเพื่อที่จะกระทำพิธีที่เรียกว่า กรวฬีนั้น เขาได้ให้บัณฑิตดื่มนมจนอิ่มหนำ บัณฑิตพิจารณาเห็นว่าคนเลี้ยงโคเป็นคนดีเท่ากับครูของตน เพราะคนเลี้ยงโคได้เอามือวางบนศีรษะของเขาพร้อมทั้งสอนศัพท์เฉพาะว่ากรวฬี เขาคิดว่าคนเลี้ยงโคเหมาะสมที่จะเป็นคู่อภิเษกสมรสของเจ้าหญิง ดังนั้น เขาจึงให้คนเลี้ยงโคละทิ้งฝูงแม่โคแล้วพาไปสู่บ้านของตน และได้ฝึกฝนอบรมคนเลี้ยงโคอยู่เป็นเวลา 6 เดือน ฝึกให้ท่องจำคำถวายพระพรว่า "โอม นมะ ศิวาย"

เมื่อเวลา 6 เดือนผ่านพ้นไป บัณฑิตเห็นว่าคนเลี้ยงโคท่องจำพยางค์ต่าง ๆ ที่ฝึกสอนไว้ได้ดีแล้ว ดังนั้น ในเวลาที่สมควร เขาจึงได้ให้คนเลี้ยงโคตกแต่งร่างกายอย่างดีแล้วก็ได้พาเข้าเฝ้าพระราชาที่พระราชวัง คนเลี้ยงโครู้สึประหม่าต่อ

สายตาของบรรดาข้าราชสำนัก ดังนั้น เมื่อเขาพยายามที่จะกราบทูลคำถวายพระพรที่ได้ฝึกท่องไว้ เขาได้เปล่งพยางค์ว่า "อุศรฏะ" ออกมา ขณะที่พระราชาทรงงงงวยต่อคำที่เปล่งออกมาอย่างตะกุกตะกักของคนเลี้ยงโคนี้ บัณฑิตได้อธิบายขยายความคำว่า อุศรฏะของคนเลี้ยงโค เพื่อที่จะให้พระราชาทรงเข้าพระทัยว่าคนเลี้ยงโคเป็นคนฉลาด ด้วยข้อความว่า

> ข้าแต่พระผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ขอองค์พระรุทระผู้พร้อมด้วยพระอุมาผู้ทรงประทานพร ผู้ทรงตรีศูลในพระหัตถ์ ผู้ทรงราเริงด้วยพลังแห่งพระสุรเสียงของพระองค์ จงทรงปกป้องพระองค์ด้วยเถิด

พระราชาทรงพอพระทัยด้วยหลักฐานที่แสดงถึงความรอบรู้ของคนเลี้ยงโค จึงทรงโปรดให้เขาแต่งงานกับพระธิดา คนเลี้ยงโคดำรงอยู่ในความเงียบตามคำแนะนำของบัณฑิต แต่เจ้าหญิงทรงปรารถนาที่จะทดสอบความเฉลียวฉลาดของเขา จึงได้ขอให้เขาช่วยพิจารณาแก้ไขปรับปรุงหนังสือที่ทรงแต่งขึ้นใหม่เล่มหนึ่ง คนเลี้ยงโคได้พิจารณาแก้ไขปรับปรุงหนังสือเล่มนั้นด้วยการวางหนังสือไว้ในฝ่ามือแล้วใช้กรรไกรตัดเลือยย้ายตัวอักษรที่มีจุดและเส้นเอียงข้างบนที่เป็นเครื่องหมายของสระในหนังสือเล่มนั้นออก เขาได้แยกมันออกด้วยวิธีนี้ และด้วยเหตุนี้เอง เจ้าหญิงจึงทรงทราบว่าเขาเป็นคนเลี้ยงโค และเรื่องการพิจารณาแก้ไขปรับปรุงหนังสือของคนเลี้ยงโคผู้เป็นพระชามาดาก็เป็นที่โจษจันกันทั่วไป

ครั้งหนึ่ง คนทั้งหลายได้ชี้ให้เขาดูรูปแม่โคฝูงหนึ่งที่วาดไว้บนกำแพง ด้วยความปิติยินดีทำให้เขาลืมฐานะอันสูงส่งของตน และได้เปล่งวาจาของคนชั้นต่ำที่ใช้เรียกฝูงแม่โคออกมา ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่แน่ชัดว่า เขาเป็นคนเลี้ยงโค เมื่อเจ้าหญิงทรงแสดงความดูถูกดูหมิ่นออกมาให้เห็น คนเลี้ยงโคจึงเริ่มสวดอ้อนวอนเจ้าแม่กาลีเพื่อขอประทานความรู้ พระราชาทรงกริ้งเกรงว่าพระธิดาจะถูกทอดทิ้งให้เป็นม่าย จึงทรงให้ทาสีปลอมตัวเป็นเจ้าแม่กาลีไปในเวลากลางคืน และเมื่อนางปลุกเขาให้ตื่นได้พูดกับเขาว่า "เราพอใจเจ้า" ฝ่ายเจ้าแม่กาลีองค์จริงทรงหวั่นเกรงว่าความหายนะบางประการอาจจะเกิดขึ้นได้ จึงปรากฏร่างให้เห็นและได้ประทานพรตามคำอ้อนวอนของเขา เมื่อเจ้าหญิงทรงทราบเหตุการณ์นั้น ทรงพอพระทัยและได้เสด็จมา ณ ที่นั้น ตรัสกับเขาว่า

"มีศัพท์พิเศษอะไรอีกไหม" และนับแต่นั้นมาเขาก็เป็นที่รู้จักในนามว่า กาลิทาส คือ ทาสของเจ้าแม่กาลี

ตำนานที่แพร่หลายโดยเฉพาะอย่างยิ่งในลังกาได้กำหนดให้กาลิทาสเป็นคนอยู่ในสมัยเดียวกับพระเจ้ากุมารทาส กษัตริย์แห่งลังกา ผู้ทรงเป็นกวี และมีชีวิตอยู่ในตอนต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 6 ตำนานเรื่องนี้กล่าวว่า กาลิทาสตายที่เกาะลังกาด้วยน้ำมือของโสเภณี เมื่อเขาไปเที่ยวเกาะลังกา และผู้ที่พบว่าเขาถูกฆ่าตายคือ กุมารทาสเพื่อนของเขา ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นคนเดียวกับพระเจ้ากุมารทาส[1] เกร็ดประวัติของกาลิทาสนั้นมีเล่าไว้ในหนังสือมากมายหลายเล่ม และบัณฑิตทั้งหลายก็ได้เล่าไว้เป็นมุขปาฐะสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้ ชื่อว่า กาลิทาส เป็นประโยชน์แก่นักเล่านิทานทั้งหลาย ดังที่ Hoernle[2] ได้กล่าวว่า เปรียบอย่างง่าย ๆ กาลิทาสเป็นเสมือนตะขอสำหรับแขวนนิทานทั้งหลายของนักเล่านิทานเหล่านั้น ในบรรดานิทานเหล่านี้ ไม่มีเรื่องใดเลยที่จะมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์แม้แต่น้อย

ความเชื่อตามประเพณีที่แพร่หลายที่สุดก็คือ ความเชื่อที่ว่า กาลิทาสเป็นหนึ่งในนวรัตนะประจำราชสำนักของพระเจ้าวิกรมาทิตย์ กษัตริย์แห่งนครอุชชยินี นวรัตนะที่กล่าวถึงนี้ได้แก่บรรดานักปราชญ์และกวีผู้มีชื่อว่า ธันวันตริ กษปณกะ อมรสิงหะ ศังกุ เวตาลภัฏฏะ ฆฏกรรประ กาลิทาส วราหมิหิระ และวรรุจิ[3] ในบรรดารัตนะเหล่านี้ กาลิทาส อมรสิงหะ วราหมิหิระ และวรรุจิเท่านั้นที่มีชื่อเสียงจริง ๆ ส่วนคนอื่น ๆ เช่น เวตาลภัฏฏะ และศังกุ เป็นที่รู้จักกันน้อยมาก นักปราชญ์และกวีเหล่านี้ตามความเป็นจริง

---

[1] Keith, The Sanskrit Drama, p. 143.

[2] M. Winternitz, A History of Indian Literature, trans. Subhadra Jha, 2d ed. (Delhi: Motilal Banarsidass, 1977), 3: 52.

[3] Ibid., p. 53.

แล้วอยู่ต่างยุคต่างสมัยกัน จุดประสงค์ของการระบุชื่อนวรัตนะก็คงจะเป็นเพียงเพื่อสรรเสริญพระเกียรติยศของพระเจ้าวิกรมาทิตย์บางพระองค์เท่านั้น ความเชื่อนี้จึงไม่เป็นที่ยอมรับกัน ยกเว้นในข้อเท็จจริงที่ว่า กาลิทาสมีชีวิตอยู่ในราชสำนักของกษัตริย์ผู้ทรงมีพระนามว่า วิกรมาทิตย์ โดยอาศัยหลักฐานจากชื่อของบทละครเรื่องวิกรโมรวศียะ ของเขา ซึ่งบางทีคำว่า วิกรม อาจจะมีนัยพาดพิงไปถึงพระเจ้าวิกรมาทิตย์ และชื่อมหากาพย์เรื่องกุมารสมภพ ก็อาจจะเป็นนัยถึงเรื่องการถวายพระพรในการประสูติของพระเจ้ากุมารคุปต์ พระราชโอรสผู้สืบราชสมบัติต่อจากพระองค์[1]

พระนามว่า วิกรมาทิตย์ เป็นพระนามหนึ่งที่มีชื่อเสียงโด่งดังในนิทานและเกร็ดทางวรรณคดีหลาย ๆ เรื่องของอินเดีย เพราะเหตุว่ากษัตริย์อินเดียหลายพระองค์ทรงมีพระสมัญญานามนี้ จึงเป็นการยากมากที่จะตัดสินว่า คำว่า วิกรมาทิตย์ในนิทานหลาย ๆ เรื่องนั้นหมายถึงกษัตริย์อินเดียพระองค์ใด อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานที่เชื่อถือได้ในการที่จะสนับสนุนว่าพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 2 แห่งราชวงศ์คุปตะทรงเหมาะสมที่สุดที่จะได้รับการพิจารณาว่าเป็นองค์เดียวกับพระเจ้าวิกรมที่เรียกกันตามประเพณี เพราะว่าพระองค์ทรงมีพระนามสั้น ๆ ว่า วิกรม เช่นนี้เหมือนกัน[2]

พระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 2 ทรงเป็นโอรสของพระเจ้าสมุทรคุปต์แห่งราชวงศ์คุปตะ ทรงขึ้นครองราชสมบัติประมาณปี ค.ศ.375 ราชธานีของพระองค์ได้แก่นครอุชชยินี ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบ้านเกิดของกาลิทาส โดยอาศัยหลักฐานจากการที่กาลิทาสได้พรรณนาถึงนครอุชชยินีไว้อย่างไพเราะเพราะพริ้งในบทกลำนำเรื่องเมฆทูตของเขา พระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 2 ทรงมีชัยชนะในการสงครามอย่างใหญ่หลวงเช่นเดียวกับพระบิดาของพระองค์ ทรงได้รับพระสมัญญานามว่า วิกรมาทิตย์ (พระอาทิตย์แห่งความกล้าหาญ) และทรงมีคุณสมบัติเช่นเดียวกับพระบิดาเช่นกันในด้านความสามารถพิเศษทางกวีนิพนธ์ ในเหรียญ ๆ หนึ่งมีข้อความจารึกไว้ว่า พระองค์ทรงได้รับพระสมัญญานามว่า รูปกฤตี (ผู้ประพันธ์บทละคร) พระองค์ครองราชย์อยู่นานเกือบ 40 ปี ในช่วงสมัยของพระองค์นั้นได้ชื่อว่า

---

[1] Keith, The Sanskrit Drama, pp. 146-147.

[2] Winternitz, A History of Indian Literature, 3: 49.

เป็นยุคทองของวรรณคดีสันสกฤต หลวงจีนฟาเหียน ผู้ได้จาริกไปในอินเดียระหว่างปี ค.ศ. 405 และปี ค.ศ. 411 ได้เขียนบันทึกไว้ว่า ในราชอาณาจักรของพระองค์นั้นมีความรุ่งเรืองอย่างยิ่ง โรงพยาบาลพร้อมทั้งสถาบันการกุศลอื่น ๆ ที่จัดขึ้นเพื่อความผาสุกของประชาชนได้มีอยู่อย่างมากมาย[1]

หลักฐานที่จะอ้างอิงว่า กาลิทาสมีชีวิตอยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 2 นี้ อยู่ที่ข้อมูลทางวิชาการาศาสตร์ หรือโหราศาสตร์ของกาลิทาส ศาสตราจารย์จาโคบี (Jacobi) มีความเห็นว่า ข้อความทางการาศาสตร์ หรือโหราศาสตร์บางประการของกาลิทาส รวมทั้งการใช้ศัพท์ทางวิชาการ เช่น อุจจะ และ ชามิตระ ซึ่งเป็นคำภาษากรีกที่มีอยู่ในมหากาพย์เรื่องกุมารสมภพ และรฆุวงศ์นั้น พิสูจน์ให้เห็นถึงความรู้ของเขาในทางวิชาโหราศาสตร์ของกรีกซึ่งได้แพร่หลายเข้ามาในอินเดียประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 4 โดยผ่านมาทาง เฟอร์มิกุส มาเตอร์นุส (Firmicus Maternus)[2] หลักฐานอีกประการหนึ่งก็คือ หลักฐานจากภาษาปรากฤตในบทละครของกาลิทาส ซึ่งอยู่ในระยะหลังกว่าภาษาปรากฤตของภาสะ ภาษามาหาราษฏรีของกาลิทาสนั้นสามารถกำหนดได้ค่อนข้างแน่นอนว่า แต่งหลังบทละครภาษามาหาราษฏรียุคก่อน ซึ่งอาจจะเคยรุ่งเรืองในคริสต์ศตวรรษที่ 3 และคริสต์ศตวรรษที่ 4[3] นอกจากนี้ ศิลาจารึกที่เมืองแมนดาสอร์ (Mandasor) ของวัตสภัฏฏิ ซึ่งได้จารึกไว้เมื่อปี ค.ศ. 473 นั้น ได้เลียนแบบท่วงทำนองการเขียนของกาลิทาส และได้นำบทประพันธ์หลายบทของกาลิทาสไปเป็นแบบอย่างด้วย[4]

---

[1] Ibid. pp. 49-50.

[2] Ibid. pp. 54-55.

[3] Keith, The Sanskrit Drama, p. 146.

[4] Winternitz, A History of Indian Literature, 3: 55.

จากหลักฐานทั้งหมดที่กล่าวนี้จึงเป็นไปได้มากว่า กาลิทาสเป็นกวีที่มีชื่อเสียงมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 473 แล้ว สมัยของกาลิทาสนั้นก็คงจะกำหนดได้โดยประมาณระหว่างปี ค.ศ. 350 และปี ค.ศ. 472 ในรัชกาลของพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 2 ผู้ทรงครองราชย์ในระยะเวลาประมาณปี ค.ศ. 375 ถึงปี ค.ศ. 413

ค. ผลงานของกาลิทาส

เนื่องจากเรื่องวาระสมัยของกาลิทาสยังคงเป็นที่โต้แย้งกันอยู่ ดังนั้นจำนวนผลงานที่ได้รับการยอมรับเป็นเอกฉันท์ว่าเป็นของกาลิทาสอย่างแท้จริงก็ยังคงไม่มี[1] จำนวนผลงานที่ได้รับการระบุว่าเป็นของกาลิทาสแต่ผู้เดียวนั้นมีอยู่เป็นจำนวนมากถึง 41 เรื่อง[2] ดังรายชื่อต่อไปนี้

1. อภิชญานศากุนตละ 2. วิกรโมรวศียะ 3. มาลวิกาคนิมิตร 4. รฆุวังศะ 5. กุมารสัมภวะ 6. เมฆทูต 7. กุนเตศวรเทาตยะ 8. ฤตุสังหาร 9. อัมพาสตวะ 10. ภัลยาณสตวะ 11. กาลีสโตตระ 12. กาวยนาฏกาลังการ 13. คังคาษัฏกะ 14. คังคาษัฏกะ 15. ฆฏกรรประ 16. จัณฑิกาทัณฑกสโตตระ 17. จรรจาสตวะ 18. โชยติรวิทาภรณะ 19. ทุรฆฏกาวยะ 20. นโลทยะ 21. นวรัตนมาลา 22. บุษปพาณวิลาส 23. มกรันทสตวะ 24. มังคลาษัฏกะ 25. มังคลาษัฏกะ 26. มหาปัทยษัฏกะ 27. รัตนโกศ 28. รากษสกาวยะ 29. ลักษมีสตวะ 30. ลฆุสตวะ 31. วิทวัทวินาทกาวยะ 32. วฤนทาวนกาวยะ 33. ไวทยมโนรมา 34. ศฤทธิจันทริกา 35. ศฤงคารติลกะ 36. ศฤงคารสาษฏกะ 37. ศฤงคารสารกาวยะ 38. ศยามลาทัณฑกะ 39. ศรุตโพธะ 40. สัปตโศลกี-รามายณะ 41. เสตุพันธะ

---

[1] Winternitz, A History of Indian Literature, 3: 56.

[2] Kāle, The Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa, p. (11).

ในบรรดาผลงานเหล่านี้ ผลงานหกเรื่องแรกได้รับการยอมรับจากนักวิจารณ์ว่าเป็นของกาลิทาสอย่างแน่นอน ซึ่งได้แก่บทละครสามเรื่อง คือ อภิชญานศากุนตละ วิกรโมรวศียะ และมาลวิกาคนิมิตร มหากาพย์สองเรื่อง คือ รฆุวังศะ กับกุมารสัมภวะ บทลำนำหนึ่งเรื่อง คือ เมฆทูต เรื่องที่ 7 คือ กุนเตศวรเทาตยะ ยังไม่พบต้นฉบับ แต่มีการเอ่ยถึงในผลงานชื่อเอาจิตยวิจารจรรจา ของเกษเมนทระ กวีชาวแคชเมียร์ ส่วนเรื่องที่ 8 คือ บทลำนำเรื่องฤตุสังหารนั้น ยังไม่เป็นที่ยอมรับกันเป็นเอกฉันท์ว่าเป็นของกาลิทาส[1] เรื่องอื่นที่เหลือถือเป็นผลงานของกวีคนอื่น ๆ และคงจะเป็นผลงานของกวีผู้ยิ่งใหญ่อย่างแน่นอน[2] ในประวัติวรรณคดีสันสกฤต มีกวีเป็นจำนวนมากที่ใช้ชื่อกาลิทาส อย่างน้อยที่สุดก็มี 3 คน ตามที่กวีราชเศขรได้เขียนอ้างไว้*

<u>บทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละ</u>

ก. <u>ชื่อเสียงของบทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละ</u>

บทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละเป็นบทละครประเภทรูปกะ ชนิดนาฏกะ ซึ่งมีศฤงคารรสเป็นรสที่เด่น** ได้ชื่อว่าเป็นผลงานทางกวีนิพนธ์ชิ้นเอกของกาลิทาส และเป็นบทละครที่มีชื่อเสียงที่สุดของอินเดีย ดังข้อความในสุภาษิตที่แพร่หลายในหมู่บัณฑิตชาวอินเดียว่า

kāvyeṣu nāṭakaṃ ramyaṃ tatra ramyaṃ śakuntalā /
tatrāpi ca caturthoṅkastatra ślokacatuṣṭayam // [3]

---

[1] Ibid.

[2] Winternitz, <u>A History of Indian Literature</u>, 3: 56.

*eko 'pi jīyate hanta kālidāso na kenacit /
śṛṅgāre lalitadgāre kālidāsatrayī kimu // (Kāle 1969: (11))

** ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ภาคผนวก จ.

[3] Winternitz, <u>A History of Indian Literature</u>, 3: 266.

I 16301209

ในบรรดากวีนิพนธ์ทั้งหลาย บทละครนาฏกะเป็นกวีนิพนธ์ที่ดีที่สุด
ในบรรดาบทละครนาฏกะทั้งหลาย บทละครเรื่องศกุนตลาเป็นละครนาฏกะที่ดีที่สุด
ในบทละครเรื่องศกุนตลา องก์ที่สี่เป็นองก์ที่ดีที่สุด
และในองก์ที่สี่นั้น คำประพันธ์สี่บทเป็นคำประพันธ์ที่ดีที่สุด

เอ็ม. อาร์. กาเล (M.R. Kāle) ผู้แปลงานทางวรรณคดีสันสกฤตเรื่องสำคัญ ๆ หลายเรื่องได้กล่าวว่า

> บทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละของกาลิทาสเป็นผลงานที่เป็นที่นิยมของประชาชนมากที่สุด และเป็นที่นิยมอ่านกันอย่างกว้างขวางมากทั่วทุกภาคของอินเดียเช่นเดียวกับเรื่องรฆุวงศ์[1]

บทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละเป็นหนึ่งในผลงานทางวรรณคดีรุ่นแรกที่เป็นที่รู้จักกันในยุโรปด้วยชื่อที่เรียกกันตามความนิยมว่า เรื่องศกุนตลา ตามชื่อนางเอกของเรื่อง บทละครเรื่องนี้ได้รับการแปลเป็นภาษาอังกฤษเป็นครั้งแรกใน ค.ศ. 1789 ผู้แปลคือ วิลเลียม โจนส์ (William Jones) และ จอร์จ ฟอร์สเตอร์ (George Forster) ได้แปลจากภาษาอังกฤษเป็นภาษาเยอรมันในปี ค.ศ. 1791 บทละครเรื่องนี้เป็นงานวรรณกรรมที่แพร่หลายและเป็นที่ติดอกติดใจของชาวยุโรปมาก เจ. ดับบลิว. วอน เกอเต (J.W. von Goethe) กวีเอกชาวเยอรมันมีความชาบซึ้งในบทละครเรื่องศกุนตลาเป็นอย่างมาก และเขาได้แต่งคำประพันธ์สดุดีอันแสดงให้เป็นถึงศรัทธาอันแรงกล้าของเขาที่มีต่อบทละครเรื่องนี้ว่า

> หากว่าท่านปรารถนาจะชื่นชมความผลิบานของดอกไม้แห่งวัยแรกรุ่นและผลที่สุกงอมแห่งวัยที่ผ่านไป
> หากว่าท่านปรารถนาจะมีบางสิ่งบางอย่างที่ทรงเสน่ห์ที่ชวนให้น่าหลงใหล
> หากว่าท่านปรารถนาจะมีสิ่งที่น่าชื่นชมและหลอเลี้ยงหัวใจ
> หากว่าท่านปรารถนาจะเรียกสวรรค์และพิภพด้วยชื่อเดียวกัน
> ข้าพเจ้าขอเสนอศกุนตลาแด่ท่าน[2]

นอกจากบทประพันธ์สดุดีชิ้นนี้แล้ว เกอเตได้เขียนถึง เอ็ม.เชซี(M.Chézy) ชาวฝรั่งเศส

---

[1] Kāle, The Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa, p. (52).

[2] Winternitz, A History of Indian Literature, 3: 263-264.

ซึ่งเป็นผู้รวบรวมต้นฉบับภาษาสันสกฤตของบทละครเรื่องศกุนตลาว่า

> เมื่อข้าพเจ้าได้ทราบถึงผลงานที่มีความลึกซึ้งจนหยั่งไม่ได้ชิ้นนี้เป็นครั้งแรกนั้น ข้าพเจ้าเต็มไปด้วยความกระตือรือร้น และบทละครเรื่องนี้ได้ดึงดูดใจของข้าพเจ้าในลักษณะที่ว่า ถึงแม้ในขณะที่ข้าพเจ้าไม่ได้หยุดอ่าน ข้าพเจ้าก็มีความรู้สึกถึงแรงกระตุ้นที่จะจับงานชิ้นนี้ เพื่อนำมาแสดงในโรงละครเยอรมัน ทั้ง ๆ ที่ดูเหมือนว่าการดัดแปลงแม้เพียงเล็กน้อยก็ทำไม่ได้เลย บัดนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกถึงความประทับใจอันไม่มีวันลืมเลือนที่หนังสือเล่มนี้ก่อให้เกิดขึ้นในตัวข้าพเจ้ามากอนแล้ว...[1]

เอ.บี. คีธ (A.B. Keith) กล่าวว่า"บทละครเรื่องศกุนตลาแสดงให้เห็นถึงความสมบูรณ์ทางศิลปะการประพันธ์ของกาลิทาสอย่างเด่นชัด และสมควรจะสันนิษฐานได้ว่า เป็นผลงานในช่วงหลังสุดของเขา"[2]

เอ.เอ. แมคโดเนล (A.A. Macdonell) ได้กล่าวว่า "ตัวอย่างที่ดีที่สุดของบทละครอินเดียที่แสดงเรื่องของความรักได้แก่เรื่องศกุนตลาและวิกรโมรวศียะ"[3]

บทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละนอกจากจะมีชื่อเสียงเป็นที่แพร่หลายในประเทศแถบยุโรป เช่น อังกฤษ เยอรมัน ฝรั่งเศส เดนมาร์ค อิตาลี และรัสเซียแล้ว[4] ในประเทศอเมริกาและประเทศทางแถบอาเซีย[5] รวมทั้งประเทศไทยก็มีการแปลบทละครเรื่องนี้ออกเป็นภาษาของตนเช่นกัน ซึ่งเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความมีชื่อเสียงโด่งดังของบทละครเรื่องนี้เป็นอย่างดียิ่ง

---

[1] Ibid., p. 264.

[2] Keith, The Sanskrit Drama, p. 152.

[3] Macdonell, A History of Sanskrit Literature, p. 299.

[4] Nehru, The Discovery of India, p. 158.

[5] Montgomery Schuyler, A Bibliography of The Sanskrit Drama (New Delhi: Asian Publication Services, 1877), pp.50-55.

ข. บทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละฉบับต่าง ๆ

เนื่องจากบทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละของกาลิทาสเป็นละครที่มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุดของอินเดีย จึงเป็นธรรมดาที่จะไม่มีต้นฉบับเพียงฉบับเดียว นักปราชญ์ได้แบ่งต้นฉบับของละครเรื่องนี้ออกเป็นฉบับที่สำคัญ 4 ฉบับ คือ

1. ฉบับเบงคาลี มีฉันท์จำนวน 221 บท ตามที่อรรถกถาจารย์สังกรและจันทรเศขรได้กำหนดไว้

2. ฉบับเทวนาครี มีฉันท์จำนวน 194 บท ราฆวภัฏฏะเป็นอรรถกถาจารย์

3. ฉบับกาศมีรี มีบทสลับฉากองก์ที่ 7 เพิ่มเข้ามา โดยเนื้อหาส่วนใหญ่แล้ว เป็นการผสมระหว่างต้นฉบับตัวแทนของอินเดียฝ่ายเหนือทั้งสองฉบับ

4. ฉบับอินเดียใต้ มีลักษณะใกล้เคียงกับฉบับเทวนาครีมาก อภิรามะ กาฏยเวมะ และคนอื่น ๆ เป็นอรรถกถาจารย์[1]

ในจำนวนต้นฉบับสำคัญ 4 ฉบับนี้ ฉบับที่สำคัญมากที่สุดมีอยู่สองฉบับ คือ ฉบับเบงคาลีกับฉบับเทวนาครี ฉบับไหนจะดีกว่ากันนั้นยังไม่มีการลงความเห็นเป็นเอกฉันท์ เซอร์ โมเนียร์ โมเนียร์-วิลเลียมส์ ให้ความเห็นว่า ผู้รู้ส่วนใหญ่ถือว่าฉบับเทวนาครีเก่ากว่าและบริสุทธิ์กว่า ต้นฉบับเทวนาครีส่วนใหญ่นั้นจะพบทางมณฑลภาคเหนือของอินเดีย ณ ที่ซึ่งมีความต้องการต้นฉบับมาก และทำให้มีนักคัดลอกผู้ปราศจากความเป็นผู้คงแก่เรียน นักคัดลอกเหล่านี้จะคัดลอกสิ่งที่เขาไม่เข้าใจลงไปตามต้นฉบับเดิม เพราะฉะนั้น เขาจึงไม่กล้าเปลี่ยนแปลงต้นฉบับที่คัดลอกอย่างจงใจ ส่วนนักคัดลอกในแคว้นเบงกอลเป็นบัณฑิตผู้มีแนวโน้มที่จะขยายความหรือแทรกข้อความลงไป ซึ่งก่อให้เกิดความซ้ำซากและการขยายความอย่างมากมาย เช่น ในองก์ที่ 3 ของฉบับเบงคาลี ฉากรักของท้าวทุษยันต์กับนางศกุนตลานั้นขยายยาวขึ้นเป็นประมาณ 4 หรือ 5 เท่าของฉบับเทวนาครี ชื่อของตัวละครก็เปลี่ยนแปลงไป คือ จาก ทุษยันต์ เป็น ทุษมันต์, อนสูยา

---

[1] Keith, The Sanskrit Drama, p. 154.

เป็น อนุสูยา, วาตายน เป็น ปารวตายน, สานุมตี เป็น มิศรเกศี, ตรลิกา เป็น ปิงคลิกา, ธนมิตร เป็น ธนวฤทธิ และ มารกัณเฑยะ เป็น สังโกจนะ[1] อาร์.พิสเชล (R. Pischel) ให้ความสำคัญแก่ฉบับเบงคาลีว่า ภาษาปรากฤตถูกต้องกว่า และข้อความบางตอนในฉบับเทวนาครีน่าจะเป็นการอธิบายศัพท์ของฉบับเบงคาลี เอ.เวเบอร์ (A. Weber) มีความเห็นว่า ฉบับเทวนาครีเป็นฉบับที่เก่ากว่า ข้อความบางตอนดีกว่า และฉันท์บางบทในฉบับเบงคาลีเป็นเพียงการแต่งซ้ำกับฉันท์บทอื่น ๆ ในฉบับทั้งสอง[2] แมคโดเนลมีความเห็นว่า ฉบับเทวนาครีซึ่งเป็นฉบับที่สั้นกว่าและรัดกุมกว่านั้น น่าจะเป็นฉบับที่เก่ากว่าและดีกว่า[3] เอฟ.โบลเลนเส็น (F. Bollensen) มีความเห็นว่า ฉบับเทวนาครีเป็นฉบับที่ใช้ในการแสดง ได้รับการปรับปรุงแก้ไขเพื่อการแสดง ซึ่ง คีธ เห็นว่า ความเห็นของโบเลนเส็นไม่ค่อยจะน่าเชื่อถือนัก[4]

จากความเห็นของนักภารตวิทยาเหล่านี้ทำให้สรุปได้ว่า ฉบับเทวนาครีน่าจะเป็นฉบับที่เก่ากว่าและดีกว่า เพราะการที่จะสรุปว่าฉบับเบงคาลีดีกว่าเพราะภาษาปรากฤตถูกต้องกว่านั้นคงจะมิใช่ข้อสรุปที่มีเหตุผลเพียงพอ การที่ภาษาปรากฤตในฉบับเบงคาลีดีกว่าอาจจะเป็นเพราะผู้ที่คัดลอกฉบับเบงคาลีมีความรู้ทางภาษาปรากฤตดีกว่า จึงทำให้ภาษาปรากฤตในฉบับเบงคาลีถูกต้องกว่าก็เป็นได้[5] เพราะฉะนั้น ในการวิจัยบทละครเรื่องนี้ ผู้วิจัยจึงได้ใช้ฉบับเทวนาครีเป็นหลัก

---

[1] Monier Williams, Śakuntalā (Varanasi: The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1961), p. VII.

[2] Keith, The Sanskrit Drama, pp. 154-155.

[3] Macdonell, A History of Sanskrit Literature, p. 302.

[4] Keith, The Sanskrit Drama, p. 155.

[5] Ibid.

ค. <u>เรื่องย่อในบทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละ</u>

อภิชญานศากุนตละ แปลว่า เรื่องของนางศกุนตลาในความระลึกถึง (ในบทละครเรื่องนี้ คำว่า อภิชญาน - เครื่องหมายแห่งความระลึกถึง หมายถึงแหวนที่ทำให้ท้าวทุษยันต์ทรงจำนางศกุนตลาได้) เป็นบทละครที่มี 7 องก์ สี่องก์แรกเป็นฉากในอาศรมของพระกัณวะที่เชิงเขาหิมาลัย องก์ที่ 5 และองก์ที่ 6 เป็นฉากในเมืองหัสตินาปุระ องก์สุดท้ายเป็นฉากในอาศรมของพระมารีจะที่ภูเขาจเหมกูฏ เรื่องย่อในแต่ละองก์มีดังนี้

<u>องก์ที่ 1</u> เริ่มต้นด้วยบทนานทีสรรเสริญพระศิวะ ต่อมาเป็นบทปรัสตาวนาที่นำไปสู่ฉากบริเวณรอบนอกของอาศรม เป็นภาพของท้าวทุษยันต์ที่กำลังทรงรถติดตามกวางไปอย่างรวกเร็วพร้อมด้วยสารถี ขณะที่พระราชาขึ้นศรเล็งไปที่กวางตัวนั้น ฤษีได้ห้ามไว้โดยทูลว่า กวางตัวนี้เป็นสัตว์เลี้ยงในอาศรมของพระกัณวะ และในสถานที่ศักสิทธิ์เช่นนี้ไม่ควรจะมีการทำลายชีวิต พระราชาลดคันศรลง และทรงรับคำเชิญจากฤษีให้เสด็จเข้าไปเยือนอาศรม แต่ทว่าในขณะนั้นพระกัณวะไม่อยู่ คงอยู่แต่นางศกุนตลาซึ่งจะเป็นผู้ให้การต้อนรับพระองค์ พระราชาเสด็จลงจากรถทรง และเสด็จเข้าไปในอาศรมเพียงพระองค์เดียว ณ ที่นั้น พระองค์ได้เห็นเด็กสาวสามคนกำลังรดน้ำต้นไม้อยู่ เด็กสาวทั้งสามนั้น คือ ศกุนตลากับเพื่อนหญิงอีกสองคน คือ อนสูยากับปริยัมวทา นางศกุนตลาถูกผึ้งบินวนเวียนตอมหน้า จึงเรียกให้เพื่อนช่วยเหลือ แต่เพื่อนทั้งสองตอบว่าท้าวทุษยันต์ควรจะเป็นผู้มาช่วย เพราะว่าอาศรมนี้อยู่ในความดูแลของพระองค์ พระราชาสบโอกาสจึงเสด็จออกไปช่วย และพระองค์ทรงทราบความจริงเกี่ยวกับกำเนิดของนางศกุนตลาจากนางอนสูยาว่า นางศกุนตลาเป็นธิดาของฤษีวิศวามิตรกับนางเมนกา นางได้รับการเลี้ยงดูจากพระกัณวะในฐานะเป็นธิดาบุญธรรม และพระกัณวะตั้งใจจะให้นางได้แต่งงานกับผู้ที่คู่ควร พระราชาเกิดความรักนาง และนางก็เริ่มจะมีรักตอบ พระองค์ได้ประทานพระธำมรงค์แก่นางปริยัมวทาเพื่อเป็นการไถ่ตัวนางศกุนตลาจากหนี้

คือการรดน้ำต้นไม้สองต้น ในขณะนั้นเอง มีข่าวว่าช้างป่าตัวหนึ่งบุกรุกเข้ามาในอาศรม พระองค์จึงต้องเสด็จไประงับเหตุการณ์ และตั้งพระทัยที่จะตั้งค่ายพักอยู่ใกล้ ๆ บริเวณอาศรมนั้น

องก์ที่ 2 วิทูษกะ "ตัวตลกหลวง" ผู้เป็นสหายของท้าวทุษยันต์ พร่ำบ่นถึงความเหนื่อยยากในการตามเสด็จออกล่าสัตว์ พระราชาจึงสั่งให้หยุดการล่าสัตว์ทั้งนี้ มิใช่เพื่อตามใจวิทูษกะ แต่เพื่อนางศกุนตลา และขณะที่พระองค์ทรงระบายความในพระทัยเกี่ยวกับความรักเมื่อแรกพบของพระองค์ที่มีต่อนางศกุนตลาให้วิทูษกะผู้ไม่เห็นอกเห็นใจฟังนั้น ฤษีหนุ่มสองคนได้มาขอร้องให้พระองค์ทรงช่วยปกป้องอาศรมให้พ้นภัยจากการรังควานของพวกปีศาจ พระองค์ทรงรับเชิญด้วยความยินดี เพราะมีความประสงค์ที่จะประทับอยู่ในบริเวณอาศรมอยู่แล้ว พระองค์ให้วิทูษกะกลับไปพระนครหลวงแทนตัว พระองค์ตามพระเสาวนีย์ของพระมารดา และพระองค์ทรงยืนยันกับวิทูษกะเพื่อมิให้เกิดเรื่องวุ่นวายในราชสำนักว่า ที่พระองค์ตรัสกับเขาเกี่ยวกับนางศกุนตลานั้น เป็นเพียงเรื่องเล่น ๆ มิใช่เรื่องจริงจังอะไร

องก์ที่ 3 ในบทสลับฉาก พราหมณ์หนุ่มผู้หนึ่งกล่าวสดุดีการกระทำของท้าวทุษยันต์ และกล่าวว่า นางศกุนตลากำลังไม่สบาย เพื่อน ๆ ของนางเป็นทุกข์ถึงสภาพของนาง เพราะว่านางศกุนตลานั้นเป็นชีวิตจิตใจของพระกัณวะ

ในองก์ที่ 3 ท้าวทุษยันต์ทรงทุกข์ทรมานด้วยโรครัก พระองค์ได้เสด็จไปที่ชุ่มไม้ริมฝั่งแม่น้ำมาลินี และพบนางศกุนตลากำลังนอนอยู่บนแท่นหินที่ลาดด้วยดอกไม้ พร้อมด้วยเพื่อนหญิงทั้งสอง นางศกุนตลาได้สารภาพความรักของนางที่มีต่อท้าวทุษยันต์ให้เพื่อนทั้งสองฟัง และนางได้เขียนจดหมายรักบนใบบัว พรรณนาถึงความรักของนางที่มีต่อพระองค์ พระราชาซึ่งแอบฟังอยู่ เมื่อได้โอกาสจึงเสด็จออกไปหา เพื่อนหญิงทั้งสองได้เปิดโอกาสให้นางศกุนตลาอยู่ตามลำพังกับพระราชา บทสนทนาในฉากนี้เป็นการพรรณนาความรักของท้าวทุษยันต์ที่มีต่อนางศกุนตลา และขณะที่การสนทนายังไม่เสร็จสิ้น นางเกาตมีได้เข้ามารับตัวนางศกุนตลาผู้อยู่ในความดูแลไป ฉากนี้จบลงด้วยเสียงเรียกร้องให้ท้าวทุษยันต์เสด็จไปปราบพวกปีศาจ

องก์ที่ 4 ในบทสลับฉาก เป็นบทสนทนาของนางปริยัมวทากับนางอนสูยา เพื่อนรักของนางศกุนตลาว่า หลังจากท้าวทุษยันต์ทรงวิวาห์กับนางศกุนตลาด้วยพิธีคานธรรพวิวาห์แล้ว พระองค์ก็จากไป และดูเหมือนว่าจะทรงลืมนางเสียแล้ว ในขณะที่พระกัณวะก็กำลังกลับมา และท่านจะทำประการใดเมื่อทราบเรื่องนี้ ทันใดนั้นเอง มีเสียงร้องดังขึ้นขัดจังหวะการสนทนาของนางทั้งสอง เสียงนั้นเป็นเสียงของฤษีทุรวาส้สผู้เจ้าโทสะ ซึ่งได้สาปแช่งนางศกุนตลาผู้กำลังทุกข์ระทมด้วยความรักจนหลงลืม ไม่ได้ออกมาต้อนรับตนผู้มาเยือนอาศรม นางปริยัมวทาได้อ้อนวอนขอให้ฤษียกโทษให้นางศกุนตลาผู้กำลังทุกข์ใจ แต่ฤษีทุรวาส้สบอกว่าไม่สามารถจะถอนคำสาปได้ จะทำได้ก็แต่เพียงทำให้คำสาปนั้นบรรเทาเบาบางลง กล่าวคือ นางศกุนตลาจะถูกพระสวามีลืม แต่มิใช่ตลอดไป เมื่อใดที่พระสวามีได้แลเห็นแหวนที่ระลึกที่ได้ประทานให้นางไว้เป็นเครื่องหมายแห่งการอยู่ร่วมกันแล้วพระองค์ก็จะทรงจำนางได้ เพื่อนหญิงทั้งสองของนางศกุนตลามิได้ปริปากบอกใครแม้แต่ตัวนางศกุนตลาเองให้ทราบถึงคำสาปนี้ เพราะเกรงว่าจะทำให้นางต้องเป็นทุกข์ร้อน และอีกประการหนึ่งนางก็มีแหวนที่ระลึกจากท้าวทุษยันต์ที่จะนำออกแสดงในสถานการณ์จำเป็นได้อยู่แล้ว

ในองก์ที่ 4 นางปริยัมวทาบอกแก่นางอนสูยาว่า พระกัณวะทราบเรื่องทั้งหมดของนางศกุนตลาแล้ว คือในขณะที่ท่านกลับมาอาศรม มีเสียงสวรรค์บอกท่านถึงเรื่องการแต่งงานของนางศกุนตลาและการที่นางตั้งครรภ์ ท่านได้ตัดสินใจที่จะส่งนางไปหาท้าวทุษยันต์ โดยมีผู้ติดตามไปส่ง คือ นางพราหมณีเคาตมี มุนีศารงครวะ และมุนีศารัทวัต ฉากต่อมาเป็นฉากที่แสดงความเศร้าโศกอย่างยิ่ง เป็นฉากแห่งความพลัดพรากระหว่างนางศกุนตลากับพระมุนีผู้บิดา กับเพื่อน ๆ กับสัตว์เลี้ยง กับต้นไม้ และกับทุกสิ่งทุกอย่างที่นางรักในอาศรมที่นางได้เคยอยู่ร่วมกันมาเป็นเวลานาน พระกัณวะได้ให้คำแนะนำที่มีค่า เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตในภายภาคหน้าแก่นาง

องก์ที่ 5 ท้าวทุษยันต์ประทับอยู่ในพระราชวัง มีวิทูษกะเฝ้าอยู่ มีเสียงเพลงคร่ำครวญถึงความทุกข์ใจของพระราชินีหงสปทิกา ในกรณีที่พระราชาไม่ทรงซื่อสัตย์ต่อนาง พระราชาทรงรับสั่งให้วิทูษกะไปปลอบโยนนางแทนพระองค์ ในขณะนั้นเอง มหาดเล็กเข้ามากราบทูลว่า ดาบสกับผู้หญิงนำข่าวสารมาจากพระกัณวะ และประสงค์

ที่จะขอเข้าเฝ้า พระองค์ก็อนุญาตและโปรดให้ปุโรหิตโสมราตเป็นผู้นำเข้าเฝ้า หลังจากที่ได้ถวายพระพรแล้ว มุนีศารงครวะกราบทูลถึงข่าวสารของพระกัญวะที่ขอให้พระราชาทรงรับนางเป็นชายาของพระองค์ เนื่องด้วยอำนาจอันโหดร้ายของคำสาป พระราชาทรงจำนางไม่ได้และปฏิเสธที่จะรับนางเป็นชายา นางศกุนตลาได้กราบทูลถึงความหลังที่พระองค์ทรงวิวาห์กับนางที่อาศรม พระองค์ก็ยังจำไม่ได้ นางจึงมองหาแหวนที่พระองค์ประทานไว้เป็นที่ระลึก แต่ปรากฏว่าแหวนไม่ได้อยู่ในนิ้วมือของนางเสียแล้ว นางเคาตมีบอกว่า แหวนคงจะตกหายไปขณะที่นางบูชาสายน้ำที่ศจีตีรถะ ในศักราวตาร พระราชาทรงเยาะเย้ยและกล่าวหาว่านางศกุนตลาเป็นผู้หญิงเจ้าอุบาย มาที่นี่เพื่อจะหลอกลวงพระองค์ มุนีทั้งสองได้ตำหนิพระราชาและยืนกรานที่จะปล่อยนางไว้ที่พระราชวังโดยถือว่านางไม่มีสิทธิ์ที่จะกลับไปพร้อมกับพวกตน เพราะว่าโดยหน้าที่แล้วนางจะต้องอยู่เคียงข้างพระสวามี ปุโรหิตโสมราตกราบทูลพระราชาว่าตนยินดีจะรับนางให้พักอยู่ในบ้านของตนจนกว่านางจะคลอด และเมื่อนางตลอดแล้ว หากว่าบุตรของนางมีเครื่องหมายแห่งความเป็นพระจักรพรรดิ พระองค์ก็ควรจะรับนางไว้เป็นชายา แต่ถ้าหากว่าบุตรของนางไม่มีลักษณะเช่นนั้น พระองค์ก็ควรจะส่งนางกลับไปหาบิดาของนาง พระราชาทรงเห็นพ้องด้วย ในขณะที่นางศกุนตลาเดินตามปุโรหิตไปนั้น นางได้ร้องไห้คร่ำครวญให้พระแม่ธรณีทรงช่วยเหลือ ในขณะนั้นเอง ปรากฏแสงสว่างเป็นรูปผู้หญิงมารับตัวนางศกุนตลาไป พระราชาและข้าราชบริพารต่างพากันประหลาดใจในเหตุการณ์มหัศจรรย์นี้ อย่างไรก็ตาม พระราชาก็ยังคงจำเรื่องราวไม่ได้ และเต็มไปด้วยความประหลาดพระทัย

<u>องก์ที่ 6</u> ราชบุรุษจับชาวประมงผู้หนึ่งในข้อหาว่าขโมยพระธำมรงค์ของพระราชา ชาวประมงได้แก้ข้อกล่าวหาว่า เขาได้พบพระธำมรงค์วงนั้นในท้องของปลาตะเพียนที่จับมาได้จากแม่น้ำจึงได้นำไปขายในตลาด ราชบุรุษได้นำเรื่องราวเข้ากราบทูลท้าวทุษยันต์ เมื่อพระราชาเห็นพระธำมรงค์ก็ทรงจำเรื่องราวทั้งหมดได้ มีความระลึกถึงนางศกุนตลา และนึกถึงความผิดพลาดทั้งหมดที่ได้ทรงทำลงไปโดยมิได้ตั้งพระทัย ทรงเศร้าโศกในการสูญเสียชายา ในช่วงระยะเวลาแห่งความทุกข์โศกของพระองค์ครั้งนี้ นางอัปสรสานุมตีผู้เป็นเพื่อนของนางอัปสรเมนกาได้เฝ้าติดตามดูอย่างใกล้ชิด เพื่อระงับความเศร้าโศก พระราชาจึงทรงวาดรูปของนางศกุนตลาไว้ แต่ก็

ไม่ประสบผลสำเร็จ ในขณะนั้นเอง นางพระกำนัลได้เข้ามากราบทูลว่า พระราชินีวสุมตี ทรงปรารถนาจะเข้าเฝ้าพระองค์ แต่ยามเฝ้าพระทวารได้เข้ามายัดจังหวะไว้ด้วยการถวายจดหมายจากมนตรีแด่พระราชา จดหมายนั้นแจ้งข่าวการเสียชีวิตเพราะเรือแตกในท้องทะเลของนายพาณิชชื่อว่าธนมิตร ผู้ไม่มีบุตรที่จะรับมรดก ดังนั้น ทรัพย์สมบัติทั้งหมดของเขาจึงควรจะนำเข้าพระคลังหลวง พระราชาตรัสถามยามเฝ้าพระทวารว่า ภรรยาคนใดคนหนึ่งของนายพาณิชมีบุตรหรือไม่ ยามเฝ้าพระทวารทูลตอบว่า ภรรยาคนหนึ่งของเขาซึ่งเป็นธิดาของนายพาณิชชื่อว่าสาเกตกำลังมีครรภ์ พระราชาจึงตัดสินให้บุตรในครรภ์ของนางเป็นผู้รับมรดกของนายพาณิชธนมิตร เรื่องนี้ทำให้พระราชาทรงคิดถึงพระองค์เองผู้ไม่มีโอรส และทรงเศร้าโศกพระทัยเป็นที่ยิ่ง ขณะที่กำลังเศร้าพระทัยอยู่นั้นก็มีเสียงร้องของวิทูษกะซึ่งถูกเทพมาตลิ สารถีของพระอินทร์ทำร้าย เทพมาตลิได้มาทูลข่าวแด่พระราชาว่า พวกทานพชื่อว่าทุรชัยซึ่งเป็นลูกของกาลเนมิได้ตั้งตัวเป็นศัตรูต่อพวกเทวดา พระอินทร์ไม่สามารถจะปราบได้ จึงมีเทวบัญชาให้ท้าวทุษยันต์เสด็จไปช่วยปราบพวกทานพนี้ พระราชาทรงรับเทวบัญชาด้วยความยินดีและขึ้นเทวยานไปกับเทพมาตลิ

องก์ที่ 7 ท้าวทุษยันต์ทรงประสบชัยชนะในการสงคราม และได้เสด็จท่องเที่ยวไปในฟากฟ้ากับเทพมาตลิด้วยเทวยาน พระองค์เสด็จไปถึงภูเขาเหมกูฏอันเป็นที่อยู่สุขสำราญของฤษีมารีจะกับพระอทิติ พระองค์เสด็จลงจากเทวยานพร้อมด้วยเทพมาตลิเพื่อจะเข้าไปนมัสการพระมารีจะในอาศรม ณ ที่นั้น พระองค์ทอดพระเนตรเห็นกุมารผู้หนึ่งกำลังเล่นอยู่กับลูกสิงโต ท่ามกลางความตกใจของหญิงพี่เลี้ยงสองนางผู้อยู่ในเครื่องแต่งกายของดาบสินี ภาพของกุมารนั้นทำให้พระราชาทรงรู้สึกราวกับว่า นั่นคือโอรสของพระองค์ และทรงเสียพระทัยเมื่อนึกถึงความไม่มีโอรสของพระองค์ พระราชาทอดพระเนตรเห็นผ่ามือของกุมารมีเครื่องหมายของความเป็นพระจักรพรรดิ และจากคำสนทนาของกุมารกับหญิงพี่เลี้ยงทั้งสองทำให้พระองค์ทราบว่ากุมารเป็นเชื้อสายของปุรุ และมารดามีนามว่าศกุนตลา พระราชาทรงแน่พระทัยว่ากุมารนั้นคือโอรสของพระองค์ และเชื่อมั่นมากยิ่งขึ้นเมื่อทรงหยิบเครื่องรางของกุมารที่ตกอยู่บนพื้นดินขึ้นมาได้โดยปราศจากอันตราย และเมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นนางศกุนตลาในเครื่องแต่งกายของดาบสินี พระมารีจะได้นำความสุขมาสู่คนทั้งสองโดยการทำให้เป็นที่ประจักษ์แก่นาง

ศกุนตลาว่า พระสวามีของนางไม่มีความผิดในการที่พระองค์ทำให้นางต้องประสบความทุกข์ แต่เหตุการณ์เลวร้ายที่เกิดขึ้นนั้นเป็นไปตามคำสาปของฤษีทุรวาสัส พระมารีจะทรงอำนวยพรและทรงส่งทั้งสองพร้อมด้วยพระโอรสขึ้นสู่เทวยานกลับสู่พระนครหัสตินาปุระ

บทละครเรื่องนี้จบลงด้วยบทภรตวากย์ บทสวดอำนวยพร อันเป็นปัจฉิมกถา

ง. <u>จุดสำคัญในการพัฒนาเค้าโครงเรื่องของบทละคร</u>

จุดสำคัญในการพัฒนาเค้าโครงเรื่องของบทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละมีดังต่อไปนี้

1. บทนำท้าวทุษยันต์เข้าสู่เขตอาศรมของพระกัณวะ
2. รักแรกพบของท้าวทุษยันต์กับนางศกุนตลา
3. คานธรรพวิวาห์ของคนทั้งสอง
4. คำสาปของฤษีทุรวาสัสและผลร้ายแรงที่เกิดขึ้น
5. การจากไปสู่เมืองหัสตินาปุระของนางศกุนตลา
6. การสูญหายของแหวนที่ระลึก
7. การปฏิเสธไม่ยอมรับนางศกุนตลาและการรับพาตัวนางไปสู่อาศรมในสวรรค์
8. การได้พบแหวนและความปวดร้าวทรมานของท้าวทุษยันต์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากความระลึกได้
9. การเดินทางไปสวรรค์และการเดินทางกลับของท้าวทุษยันต์ด้วยราชรถของพระอินทร์
10. การพบกับกุมารที่เก่งกล้าผู้หนึ่งโดยบังเอิญในอาศรมของพระมารีจะ
11. คำบอกเล่าเรื่องเครื่องรางซึ่งเป็นเครื่องพิสูจน์ว่ากุมารนั้นเป็นโอรสของท้าวทุษยันต์
12. การได้พบกับนางศกุนตลา
13. การได้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขของคู่รักทั้งสองในตอนอวสาน[1]

---

[1] Kāle, <u>The Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa</u>, p. (43).

อัจฉริยภาพทางศิลปการละครของกาลิทาสในบทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละ

ก. อัจฉริยภาพในการสร้างสรรค์เค้าโครงเรื่อง

บทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละเป็นบทละครนาฏกะ ซึ่งเค้าโครงเรื่องจัดอยู่ในประเภทประยาตะ คือ เค้าโครงเรื่องที่ยกมานำมาจากประวัติศาสตร์หรือตำนาน เค้าโครงเรื่องประเภทนี้กวีสามารถปรับปรุงแก้ไขเนื้อหาบางตอนให้แตกต่างจากเรื่องเดิมได้ ทั้งนี้เพื่อให้บุคลิกลักษณะของตัวละครเอกดูสูงส่งและมีคุณธรรมเหนือกว่าคนธรรมดา[1] ตามความเชื่อของคนอินเดียและนักภารตวิทยาชาวต่างประเทศแล้วถือว่ากาลิทาสได้เค้าโครงเรื่องอภิชญานศากุนตละจากศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะ และเขาได้พัฒนาเค้าโครงเรื่องบางตอนให้ผิดแผกจากเค้าโครงเรื่องเดิม ทั้งนี้ก็เพื่อให้เหมาะสมกับลักษณะข้อบังคับของละครนาฏกะ ขั้นตอนสำคัญในการพัฒนาเค้าโครงเรื่อง (avasthā) ของละครนาฏกะมีอยู่ 5 ขั้นตอน[2] และบทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละของกาลิทาสก็มีขั้นตอนสำคัญในการพัฒนาเค้าโครงเรื่องอยู่ 5 ขั้นตอนเช่นนั้นเหมือนกัน คือ

1. อารัมภะ (ārambha) การเริ่มต้นความปรารถนาในบางสิ่ง ขั้นตอนที่ 1 นี้อยู่ในองก์ที่ 1 ของบทละคร เมื่อท้าวทุษยันต์ได้พบนางศกุนตลาก็เริ่มมีความปรารถนาที่จะได้ครอบครองตัวนาง

2. ประยัตนะ (prayatna) ความเพียรพยายามเพื่อจะได้สิ่งที่ปรารถนา ขั้นตอนนี้อยู่ในองก์ที่ 2 และองก์ที่ 3 ท้าวทุษยันต์ทรงเพียรพยายามหาอุบายเพื่อที่จะได้อยู่ใกล้ชิดนางศกุนตลา แม้เมื่อได้รับพระเสาวนีย์จากพระมารดาให้เสด็จกลับพระนครหลวงพระองค์ก็ไม่ยอมกลับ และได้ส่งวิฑูษกะไปแทนพระองค์โดยอ้างว่าพระองค์จำเป็นต้องอยู่ในบริเวณอาศรมของพระกัณวะเพื่อจะช่วยฤษีปราบพวกปีศาจ แต่ความจริงแล้วก็เพื่อความปรารถนาในตัวนางศกุนตลาเท่านั้น และในองก์ที่ 3 ความเพียรพยายาม

---

[1] Keith, The Sanskrit Drama, p. 297.

[2] Ibid.

ของท้าวทุษยันต์ก็ประสบความสำเร็จ

3. ปราปตยาศา หรือ ปราปติสัมภวะ (prāptyāśā, prāptisambhava) ความหวังแห่งความสำเร็จ ในขั้นตอนที่ 3 นี้ ความหวังของตัวละครเอกดูจะสมปรารถนา เพราะอุปสรรคที่มาขวางกั้นนั้นก็มีช่องทางที่จะขจัดไปได้ ขั้นตอนนี้อยู่ในองก์ที่ 4 นางศกุนตลาจากอาศรมไปด้วยความหวังว่าจะได้ไปอยู่ร่วมกับท้าวทุษยันต์ และทุกสิ่งทุกอย่างคงจะราบรื่น อุปสรรคคือคำสาปของฤษีทุรวาสสันนั้นก็ดูจะไม่เป็นปัญหาร้ายแรงอะไรมากนัก เพราะนางศกุนตลามีแหวนที่ระลึกซึ่งจะทำให้ท้าวทุษยันต์ทรงจำนางได้ ความหวังที่จะได้อยู่ร่วมกันของนางศกุนตลากับท้าวทุษยันต์จึงดูว่าจะมีทางเป็นไปได้

4. นิยตาปติ (niyatāpti) ความแน่ใจในความสำเร็จเมื่อสามารถขจัดอุปสรรคไปได้ ขั้นตอนนี้อยู่ในองก์ที่ 6 คือการได้พบแหวนที่ระลึกซึ่งทำให้ท้าวทุษยันต์ทรงระลึกถึงนางศกุนตลาและเหตุการณ์ทั้งหมดได้ สิ่งนี้ทำให้เป็นที่แน่ใจได้ว่า การที่ท้าวทุษยันต์จะได้พบกับนางศกุนตลา และโอกาสที่จะได้อยู่ร่วมกับนางอีกครั้งหนึ่งนั้นเป็นไปได้อย่างแน่นอน

5. ผลาคมะ (phalāgama) การได้รับความสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนา ขั้นตอนนี้อยู่ในองก์ที่ 7 ในอาศรมของพระมารีจะ ท้าวทุษยันต์ได้พบกับนางศกุนตลา ทั้งสองได้อยู่ร่วมกันอีกครั้งหนึ่งอย่างมีความสุขยิ่ง และเป็นตอนอวสานของบทละคร

ขั้นตอนในการพัฒนาเค้าโครงเรื่อง 5 ขั้นตอนนี้แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของกาลิทาสในการดำเนินเรื่องได้อย่างเด่นชัด การเริ่มต้นเรื่องด้วยการให้ท้าวทุษยันต์เสด็จออกล่าสัตว์และได้พบกับนางศกุนตลานั้นดูเหมาะสมแก่การเริ่มต้นนิยายรักที่หวานชื่น เป็นการเริ่มต้นฉากรักที่แสดงภาพความรักแรกพบที่บริสุทธิ์ในองก์ที่ 1 และพัฒนาไปสู่ความรักที่ร้อนแรงด้วยอารมณ์ปรารถนาในองก์ที่ 2 และองก์ที่ 3 สามองก์แรกนี้เป็นฉากอยู่ร่วมกันเพียงชั่วคราวของท้าวทุษยันต์กับนางศกุนตลา สามองก์ต่อมา คือ ในองก์ที่ 4 ที่ 5 และที่ 6 เป็นฉากแห่งความพลัดพราก ความเศร้าโศก และความทุกข์ทรมานของบุคคลทั้งสอง อุปสรรคที่เกิดขึ้นในองก์ที่ 4 นั้นได้นำเหตุการณ์ไปสู่จุดสำคัญของเรื่อง และก่อให้เกิดอารมณ์เศร้าสะเทือนใจอย่างลึกซึ้งตลอดทั้งองก์ที่ 5 และองก์ที่ 6

ในตอนท้ายขององก์ที่ 6 การมาของเทพมาตลิเป็นประหนึ่งจุดเริ่มต้นแห่งความสิ้นสุดของความทุกข์โศกและความพลัดพราก และเป็นการคลี่คลายของเหตุการณ์ องก์ที่ 7 เป็นฉากการได้อยู่ร่วมกันตลอดไปของท้าวทุษยันต์กับนางศกุนตลา เป็นฉากของความสุขและความสมหวัง ซึ่งเป็นประหนึ่งรางวัลสำหรับบุคคลทั้งสองผู้ต้องทนทุกข์ทรมานมานาน

เหตุการณ์ที่เป็นขั้นตอนสำคัญในการพัฒนาเค้าโครงเรื่องนี้ทำให้บทละครเรื่องนี้เริ่มต้น ดำเนินไป และจบลงอย่างเหมาะสม นอกจากขั้นตอนสำคัญเหล่านี้แล้ว เหตุการณ์ที่เป็นรายละเอียดบางประการในบทละครก็เป็นสิ่งช่วยเสริมส่งความสมบูรณ์ของบทละคร และแสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของกาลิทาสอย่างเด่นชัด เช่น เหตุการณ์ในองก์ที่ 1 ตอนที่ผึ้งบินวนเวียนตอมหน้านางศกุนตลา ทำให้ท้าวทุษยันต์มีโอกาสที่จะออกไปหานางได้ ในองก์ที่ 3 นางศกุนตลาเขียนจดหมายรักถึงท้าวทุษยันต์ และนางได้อ่านจดหมายรักนั้นดัง ๆ ทำให้พระราชาทรงทราบความในใจของนาง และได้โอกาสที่จะออกไปหานางอีกเช่นกัน องก์ที่ 4 ตอนที่ลูกกวางงับชายผ้าของนางศกุนตลาไว้ เป็นความนัยที่บอกให้ทราบถึงความอาลัยรัก ไม่อยากให้นางศกุนตลาจากไป องก์ที่ 5 บทเพลงแห่งความเศร้าโศกของพระราชินีหงสปทิกา นางตัดพ้อท้าวทุษยันต์ในกรณีที่พระองค์ไม่ทรงซื่อสัตย์ต่อนาง บทเพลงนี้เป็นลางที่บอกให้ทราบถึงความผิดหวังและความทุกข์ทรมานที่นางศกุนตลาต้องได้รับในเวลาต่อมา และในองก์ที่ 6 การได้พบแหวนที่ระลึกและการได้ข่าวการสิ้นชีวิตของนายพาณิชธนมิตรผู้ไม่มีบุตรที่จะรับมรดกตกทอด อันเป็นเหตุที่ทำให้ท้าวทุษยันต์ต้องทรงทุกข์โศกเช่นเดียวกับนางศกุนตลา

เหตุการณ์ทั้งหมดเหล่านี้เป็นประหนึ่งสิ่งที่ร้อยบทละครเข้าไว้ให้เป็นบทละครที่มีความเป็นธรรมชาติอย่างสมบูรณ์ เป็นการสร้างสรรค์บทละครจากจินตนาการที่สูงส่งของกวี เป็นเค้าโครงเรื่องที่งดงามและเหมาะสมแก่การทำให้เกิดความสะเทือนอารมณ์แก่ผู้ชมตลอดทั้งเรื่อง เป็นเค้าโครงเรื่องที่มีการพัฒนาไปสู่จุดสำคัญของเหตุการณ์ซึ่งทำให้อภิชญานศากุนตละเป็นบทละครที่แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพสูงสุดของกาลิทาสในด้านการสร้างสรรค์เค้าโครงเรื่อง

ข. <u>อัจฉริยภาพในการสร้างสรรค์ตัวละครและบทบาทของตัวละครสำคัญ</u>

ตัวละครในศกุนตโลปาขยานในมหาภารตะมีอยู่เพียงสี่ คือ ท้าวทุษยันต์

นางศกุนตลา พระกัณวะ และภรตกุมาร ซึ่งตัวละครจำนวนน้อยเพียงเท่านี้ไม่อาจจะประกอบขึ้นเป็นละครนาฏกะที่สมบูรณ์ได้ กาลิทาสจึงได้สร้างสรรค์ตัวละครเพิ่มเติมขึ้นอีกในฉากต่าง ๆ เช่น ในอาศรม ในพระราชวัง ในท้องถนน และท้ายสุดเขาได้สร้างตัวละครในฉากสวรรค์ซึ่งจัดไว้ในองก์สุดท้าย[1] การสร้างสรรค์ตัวละครเพิ่มเติมขึ้นมานี้ทำให้บทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละเป็นละครนาฏกะที่สมบูรณ์ กล่าวคือ สามารถทำให้เค้าโครงเรื่องและส่วนประกอบที่สำคัญอื่น ๆ ดำเนินไปอย่างถูกต้องตามกฎเกณฑ์ของละครนาฏกะทุกประการ ตัวละครทั้งหมดในบทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละมีดังต่อไปนี้

ตัวละครชาย

สูตรธาระ	-	นายโรง
ทุษยันต์	-	พระราชาแห่งนครหัสตินาปุระ, พระเอก
สูตะ	-	ราชสารถี
ภัทรเสน	-	เสนาบดี
วิทูษกะ (มาฐัพยะ)	-	ตัวตลกหลวง พระสหายที่ไว้วางใจของพระราชา
ภรต (สรรพทมัน)	-	ราชโอรส
โสมราต	-	ราชปุโรหิต
ไรวตกะ	-	ทวารบาล
กรภกะ	-	มหาดเล็ก
กัญจุกี (วาตายน)	-	กรมวัง
ไวตาลิกะ	-	สองกวีประจำราชสำนัก
กัณวะ (กาศยป)	-	ฤษี, บิดาบุญธรรมของนางศกุนตลา
ไวขานสะ	-	ศิษย์ของพระกัณวะ

---

[1] C.R. Devadhar and N.G. Suru, Abhijñānaśākuntala of Kālidāsa (Delhi: Motilal Banarsidass, 1972), p. xii.

ศารงครวะ	–	ศิษย์ของพระกัณวะ
ศารทวัต	–	"
หารีตะ	–	"
เคาตมะ	–	"
มิตราวสุ	–	หัวหน้าตำรวจหลวง, ศยาละ(พระเชษฐาของพระราชินี)ของท้าวทุษยันต์
ธีวระ	–	ชาวประมง
ปิศุนะ	–	ราชมนตรี
สูจกะ	–	ตำรวจ
ชานุกะ	–	"
มาตลิ	–	สารถีของพระอินทร์
มารีจะ (กัศยป)	–	ฤษี, ประชาบดีองค์หนึ่ง

<u>ตัวละครหญิง</u>

นฎี	–	ภรรยาของนายโรง
ศกุนตลา	–	ธิดาบุญธรรมของพระกัณวะ, มเหสีของท้าวทุษยันต์, นางเอก
อนสูยา	–	เพื่อนของนางศกุนตลา
ปริยัมวทา	–	"
เคาตมี	–	ดาบสินี
จตุริกา	–	นางข้าหลวง
ประภฤติกา	–	"
มธุกริกา	–	"
เวตรวตี (ประติหารี)	–	นางพระกำนัล
ยวนี	–	"
สานุมตี	–	นางอัปสร, เพื่อนของนางเมนกา

อทิติ	–	ชายาของพระมารีจะ
สุวรตา	–	หญิงพี่เลี้ยงของภรตกุมาร
ดปัสวินี	–	"

<u>ตัวละครอื่น ๆ ที่ได้รับการกล่าวถึง</u>

เกาศิกะ	–	ฤษีวิศวามิตร, บิดาผู้ให้กำเนิดนางศกุนตลา
ทุรวาสัส	–	ฤษีผู้สาปนางศกุนตลา
มะวัน (พระอินทร์)	–	เทวราช
ชยันตะ	–	โอรสของพระอินทร์
กาลเนมิ	–	ทานพ, ศัตรูของพระอินทร์
ทุรชัย	–	ลูกของทานพกาลเนมิ
นารทะ	–	เทพฤษี
นารทะ	–	ฤษีศิษย์ของพระกัณวะ
มารกัณเฑยะ	–	ลูกของฤษีในอาศรมของพระมารีจะ
เมนกา	–	เทพอัปสร, มารดาของนางศกุนตลา
หงสปทิกา	–	เทวีของพระราชา
วสุมตี	–	"
ตรลิกา	–	นางข้าหลวงของพระเทวีวสุมตี

กาลิทาสได้สร้างบทบาทที่เหมาะสมสำหรับตัวละครที่สำคัญดังต่อไปนี้

<u>ท้าวทุษยันต์</u> คุณสมบัติของท้าวทุษยันต์จัดเป็นคุณสมบัติของพระเอกประเภทธีโรทาตตะ คือ พระเอกผู้มั่นคงและมีจิตใจสูง เพราะพระองค์เป็นผู้มีคุณธรรม เป็นเลิศ มีความคารวะอย่างสูงต่อผู้ทรงศีล และทรงดำรงพระองค์อยู่ในกรอบของศีล-ธรรมและประเพณีทุกประการ คำพูดของนางปริยัมวทาที่กล่าวแก่นางอนสูยาในองก์ที่ 1 แสดงให้เห็นบุคลิกลักษณะของพระองค์ว่าทรงเป็นบุรุษผู้มีท่าทางเฉลียวฉลาดและสุขุม

พูดจาอ่อนหวาน และสุภาพอ่อนโยน ลักษณะดูประหนึ่งเป็นผู้มีอำนาจ*

ท้าวทุษยันต์เป็นกษัตริย์ที่กล้าหาญ ทรงปกป้องคุ้มครองประเทศ และปกปักรักษาประชาชนอย่างเต็มความสามารถ ในแผ่นดินของพระองค์ ใครก็ตามที่เดือดร้อนมักจะนึกถึงพระองค์ก่อนผู้อื่น เช่น ในองก์ที่ 1 ตอนที่ผึ้งบินวนเวียนตอมหน้านางศกุนตลานั้น นางได้ร้องเรียกให้เพื่อนทั้งสองช่วยเหลือ แต่เพื่อนทั้งสองกลับตอบว่า "เราเป็นใครกันที่จะช่วยเหลือเธอได้ เธอต้องร้องเรียกท้าวทุษยันต์สิ เพราะพระองค์ทรงเป็นผู้คุ้มครองรักษาตโปวัน"** แม้แต่หมู่ฤษีเมื่อประสบความเดือดร้อนก็มาขอความช่วยเหลือจากพระองค์ กิตติศัพท์ความกล้าหาญของพระองค์นั้นไม่เพียงแต่เป็นที่ร่ำลือกันในโลกมนุษย์เท่านั้น แต่ยังร่ำลือไปถึงสวรรค์ด้วย ดังเช่นในองก์ที่ 6 พระอินทร์ทรงส่งเทพมาตลิมาขอความช่วยเหลือจากพระองค์ในการปราบทานพทุรชัยซึ่งทวยเทพไม่สามารถจะปราบได้ และพระองค์ทรงปราบปรามได้สำเร็จ

ในด้านของความรัก จากบทเพลงของพระราชินีหงสปทิกาในองก์ที่ 5 และจากข้อความที่กล่าวถึงพระราชินีวสุมดีในองก์ที่ 6 ทำให้ทราบว่าท้าวทุษยันต์มีชายาหลายองค์ นี้เป็นลักษณะของพระเอกประเภททักษิณะ คือพระเอกที่เจ้าชู้ มีความรักที่จะเผื่อแผ่ให้แก่ผู้หญิงได้มากมาย แต่จากคำรำพันของพระองค์ในองก์ที่ 6 เมื่อระลึกนางศกุนตลาและเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้นั้น ได้แสดงให้เห็นความรู้สึกที่แท้จริงของพระองค์ว่าทรงมีความรักต่อนางศกุนตลาอย่างลึกซึ้งและมั่นคง ซึ่งลักษณะนี้จัดเป็นลักษณะของพระเอกประเภทอนุกูละ คือพระเอกที่ซื่อสัตย์ มีรักเดียวใจเดียว

---

*eso caurāgambhīrākidī mahuraṃ piaṃ ālavanto pahāvavando via lakkhīadi /

**kāo vaaṃ parittāduṃ / dussandaṃ akkanda / rāa-rakkhidavvāiṃ tapovanāiṃ ṇāma /

ในด้านราชภารกิจ ท้าวทุษยันต์ทรงมีภาระและความรับผิดชอบอย่างสูงในหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขแก่อาณาประชาราษฎร์ (จากบทสดุดีของกวีประจำราชสำนัก Act V. 7, 8) คำพิพากษาเกี่ยวกับการรับทอดมรดกของนายพาณิชธนมิตรแสดงให้เห็นว่าทรงมีความยุติธรรม ไม่ปรารถนาทรัพย์สมบัติของผู้อื่นในทางที่ไม่ชอบธรรม

ในด้านความเป็นศิลปินผู้เข้าถึงความงามของศิลปะ ความไพเราะของดนตรี และความซาบซึ้งในความงามของธรรมชาตินั้น ท้าวทุษยันต์มีอย่างพร้อมมูล จะเห็นได้จากการวาดภาพนางศกุนตลาในองก์ที่ 6 หรือจากการพรรณนาธรรมชาติริมฝั่งแม่น้ำมาลินีในองก์ที่ 3

คุณลักษณะดังกล่าวนี้เป็นคุณลักษณะของพระเอกผู้เป็นวีรบุรุษ ผู้มีคุณธรรมและมีความรอบรู้ในศิลปะวิทยาการต่าง ๆ นับเป็นพระเอกที่สมบูรณ์แบบที่สร้างสรรค์ขึ้นจากอัจฉริยภาพของผู้เป็นกวีเอก

<u>นางศกุนตลา</u> นางศกุนตลาเป็นนางเอกที่แสดงภาพความงามของความเป็นผู้หญิงอย่างสมบูรณ์ นางงามยิ่งกว่าหญิงธรรมดา เพราะนางได้รับความงามถ่ายทอดจากมารดาผู้เป็นเทพอัปสร ดังข้อความที่ว่า "กำเนิดของนางงามเช่นนี้จะพึงมีในหมู่หญิงชาวโลกได้อย่างไรเล่า แสงสว่างที่ส่องประกายย่อมจะไม่เกิดจากพื้นพสุธา" * ความงามอันเลอเลิศและเป็นธรรมชาติของนางนั้นเป็นที่ประทับใจท้าวทุษยันต์ตั้งแต่แรกเห็น (Act I. 16, 17, 18)

ในด้านของความเป็นธรรมชาติ นางศกุนตลาเป็นผู้ใกล้ชิดกับธรรมชาติมาก ในองก์ที่ 3 มีข้อความพรรณนาว่า นางแต่งกายด้วยผ้าเปลือกไม้ ปกปิดทรวงอกด้วยใบบัว นอนบนแท่นหินที่ลาดด้วยดอกไม้ สวมกำไลที่ทำด้วยก้านบัว และเขียนจดหมายรักบนใบบัว นางมีความรักต่อต้นไม้และไม้เลื้อยทุก ๆ ต้น นางจะไม่ดื่มน้ำจนกว่าจะได้

---

*mānuṣīṣu kathaṃ vā syādasya rūpasya saṃbhavaḥ /
na prabhātaralaṃ jyotirudeti vasudhātalāt // (Act I.23)

รดน้ำต้นไม้เสียก่อน ในองก์ที่ 4 ในยามที่นางจะจากอาศรมไปนั้นแสดงให้เห็นความรักความผูกพันอันลึกซึ้งของนาง และทุกสิ่งในธรรมชาติที่มีต่อกัน เช่น นางโอบกอดและร่ำลาไม้เลื้อยวนชโยตสนา นางเป็นห่วงนางกวางที่กำลังตั้งครรภ์ และฝากฝังไว้กับพระกัณวะ ลูกกวางน้อยคือลูกของนาง และมันงับชายผ้าของนางไว้ ไม่ยอมให้นางจากไป ฝูงนางกวางไม่ยอมกินหญ้าด้วยการปล่อยหญ้าตาให้ร่วงหล่นลงจากปาก หมู่นกยูงเลิกรำแพนหาง และไม้เลื้อยสลัดใบสีเหลืองให้ร่วงลงเสมือนว่าหลั่งน้ำตาอาลัย

ในด้านของความเป็นกุลสตรี นางศกุนตลาเป็นหญิงที่มีความละอาย นางไม่กล้าเล่าถึงชาติกำเนิดของตน และเมื่อนางมีความรัก นางก็ปกปิดไว้ไม่ยอมบอกเล่าให้ใครฟังจนกระทั่งสภาพที่ต้องทนทุกข์ทรมานเพราะความรักและคำวิงวอนของเพื่อนหญิงทั้งสองทำให้นางต้องเปิดเผยความรักนั้น ในยามที่นางถูกพระราชาปฏิเสธ แม้นางจะโกรธ แต่นางก็มิได้ข่มขู่ และมิได้สูญสิ้นความรักความภักดีที่มีต่อสวามี เมื่อต้องพลัดพรากจากกัน นางใช้ชีวิตเยี่ยงดาบสินีบำเพ็ญพรต และมีสวามีที่รักเพียงผู้เดียวอยู่ในใจ

คุณสมบัติเหล่านี้เป็นคุณสมบัติของหญิงดีในอุดมคติของชาวอินเดีย และเป็นแบบฉบับของนางเอกที่สมบูรณ์แบบ

<u>วิทูษกะ</u> วิทูษกะเป็นตัวตลกหลวงที่ดำรงตำแหน่งพระสหายคู่พระทัยของพระราชา เป็นผู้ที่ได้ล่วงรู้ความในพระทัยทุก ๆ เรื่อง วิทูษกะเป็นพราหมณ์ที่ไม่นิยมการล่าสัตว์ ซึ่งจะเห็นได้ในองก์ที่ 2 จากการรำพันความทุกข์ยากที่เขาได้รับจากการตามเสด็จออกล่าสัตว์ เขาเป็นคนเชื่อช้าที่ถึงกับเชื่อว่าความรักของท้าวทุษยันต์ที่มีต่อนางศกุนตลานั้น เป็นเรื่องตลกเล่น ๆ ไม่จริงจังอะไร บทบาทของวิทูษกะมีประโยชน์ในด้านการนำบทขบขันเข้ามาขัดจังหวะความเศร้าโศก และช่วยให้เค้าโครงเรื่องได้พัฒนาไปสู่จุดสำคัญของเรื่อง ดังเช่นในองก์ที่ 6 เทพมาตลิแกล้งข่มขู่วิทูษกะเพื่อปลุกพระราชาให้พ้นจากความเศร้าโศก และทำให้พระราชาได้พบกับนางศกุนตลาในที่สุด

<u>พระกัณวะ</u> พระกัณวะมีบทบาทสำคัญในองก์ที่ 4 พระกัณวะเป็นฤษีที่ไม่มีลูก และได้หุ่มเทความรักความเมตตาให้แก่นางศกุนตลาผู้เป็นลูกบุญธรรม แม้ว่าตนจะเป็นฤษีผู้สูงอายุ มีตบะฌานแก่กล้า แต่ด้วยความรักอันลึกซึ้งที่มีต่อนางก็ทำให้ต้องหลั่งน้ำตา

ในยามที่จะต้องพลัดพรากจากกัน คำแนะนำสั่งสอนที่ให้แก่นาง และข่าวสารที่ฝากไปถวายพระราชานั้นแสดงให้เห็นถึงความเฉลียวฉลาดรอบรู้ในวิถีชีวิตของชาวโลกของพระกัณวะเป็นอย่างดี พระกัณวะมีบุคลิกที่ตรงข้ามกับความหยิ่งและความเจ้าโทโสอันร้ายกาจของฤษีทุรวาสัสที่ได้สาปนางศกุนตลาเพราะเหตุเพียงความผิดตามประสาเด็กสาวคนหนึ่ง อาจจะกล่าวได้ว่ากาลิทาสได้สร้างสรรค์บทบาทของพระกัณวะให้เป็นตัวแทนแห่งความเมตตากรุณา และเป็นตัวแทนของฤษีในสมัยโบราณของอินเดีย

นางอนสูยาและนางปริยัมวทา ทั้งสองเป็นเพื่อนสนิทของนางศกุนตลา เป็นแบบฉบับที่ดีที่สุดของเพื่อนแท้ที่มีความรักต่อกันเยี่ยงพี่น้องร่วมสายโลหิต คำสนทนาของนางทั้งสองแสดงให้เห็นว่าทั้งสองเป็นคนสุภาพอ่อนโยน และเฉลียวฉลาดเท่าเทียมกัน แต่อุปนิสัยต่างกันเล็กน้อย นางอนสูยาเป็นคนช่างคิดและมีเหตุผล ส่วนนางปริยัมวทานั้นเป็นคนช่างพูดสมตามชื่อของนาง และมีความร่าเริง บุคลิกลักษณะของนางทั้งสองแสดงให้เห็นถึงรสนิยมอันประณีตในการสร้างสรรค์บทบาทตัวละครอย่างเหมาะสมของกาลิทาส

ทั้งหมดที่ได้กล่าวมาแล้วนี้แสดงให้เห็นถึงอัจฉริยภาพของกาลิทาสในการสร้างสรรค์ตัวละครและบทบาทของตัวละครสำคัญได้เป็นอย่างดี บทบาทของตัวละครเหล่านี้ทำให้บทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละเป็นบทละครที่สมบูรณ์ มีชีวิตชีวา และถึงพร้อมด้วยข้อกำหนดของละครนาฏกะทุกประการ

ค. อัจฉริยภาพทางกวีนิพนธ์

อัจฉริยภาพทางกวีนิพนธ์ของกาลิทาสนั้นปรากฏอย่างเด่นชัดในบทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละ ซึ่งถือว่าเป็นผลงานชิ้นเอกของเขา ภาษาในบทละครแสดงให้เห็นความงามของท่วงทำนองการเขียน คำและความหมายในคำประพันธ์บางบทก็ดูสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์ เช่น บทนานที (Act I. 1) ซึ่งเป็นคำประพันธ์บทที่ 1 เริ่มต้นบทละครกาลิทาสกล่าวสรรเสริญพระศิวะ และขอให้พระองค์ทรงคุ้มครองผู้ชมทั้งหลายว่า

ขอองค์พระศิวะผู้ทรงถึงพร้อมด้วยรูปทั้งหลายที่เห็นประจักษ์แก่ตาแปดรูป คือ รูปสิ่งที่สร้างแรกเริ่มของพระผู้สร้าง(น้ำ) รูปผู้นำเครื่องสังเวยที่ถวายอย่างถูกต้องตามพิธีการ(ไฟ) รูปพราหมณ์ผู้ทำพิธีสังเวย(พราหมณ์โหตฤ) รูปผู้กระทำเวลาทั้งสอง(พระอาทิตย์และพระจันทร์) รูปมีคุณสมบัติคือเสียงซึ่งคงอยู่และกระจายไปในจักรวาลทุกหนแห่ง(วิศวากาศ) รูปอันเป็นที่เกิดของสิ่งมีชีวิตทั้งปวง(ดิน) และรูปซึ่งสิ่งมีชีวิตทั้งหลายหายใจอยู่(ลมปราณ) จงทรงคุ้มครองท่านทั้งหลาย*

คำประพันธ์บทนี้งดงามและไพเราะด้วยความคล้องจองระหว่างเสียงกับความหมายของคำที่อยู่คิดกันเป็นคู่ ๆ ในแต่ละบท เช่น sṛṣṭiḥ กับ sraṣṭur / vahati กับ vidhihutam / havir กับ hotrī / prāṇinaḥ กับ prāṇavantaḥ / vastābhir กับ aṣṭābhir นอกจากนี้แล้วยังมีสัมผัสสระของคำในบทเดียวกัน เช่น ye กับ dve, guṇā yā และ sthitā นอกจากเสียงของคำจะไพเราะอย่างยิ่ง ความหมายของคำที่คูสูงส่งและศักดิ์สิทธิ์สมกับที่เป็นบทนานีแล้ว ใจความของคำประพันธ์ยังมีนัยแนะให้ทราบว่า กาลิทาสนั้นเป็นผู้อยู่ในนิกายไศวะ คือ เป็นผู้นับถือพระศิวะอีกด้วย

คำประพันธ์ที่ได้ชื่อว่าไพเราะที่สุดและดีที่สุดในบทละครเรื่องนี้ คือ คำประพันธ์บทที่ 6, 18, 19 และ 20 ในองก์ที่ 4[1] ซึ่งเป็นคำรำพึงรำพัน และคำแนะนำสั่งสอนของพระกัณวะที่ให้แก่นางศกุนตลาในยามที่นางจะจากอาศรมไป คำประพันธ์บทที่ 6 เป็นคำรำพึงรำพันของพระกัณวะว่า

---

*yā sṛṣṭiḥ sraṣṭurādyā vahati vidhihutaṃ yā haviryā ca hotrī ye dve kālaṃ vidhattaḥ śrutiviṣayaguṇā yā sthitā vyāpya viśvam / yāmāhuḥ sarvabījaprakṛtiriti yayā prāṇinaḥ prāṇavantaḥ pratyakṣābhiḥ prapannastanubhiravatu vastābhiraṣṭābhirīśaḥ //

[1]Kāle, The Abhijñānaśākuntalam of Kālidāsa, p. (13).

เพราะเหตุว่าศกุนตลาจะจากไปในวันนี้ ใจของเราจึงกระหบกับความเศร้ารันทด
เสียงของเราแหบพร่าเพราะสะกดกลั้นการไหลรินของน้ำตา
ความคิดของเราเซื่องซึมเพราะความวิตกกังวล
ความทุกข์เพราะความรักของเราผู้เป็นนักพรตมีมากถึงเพียงนี้
แล้วผู้ครองเรือนจะไม่ทุกข์ทรมานด้วยความอาดูรเพราะความพลัดพรากจากธิดา
เป็นครั้งแรกได้อย่างไร*

คำประพันธ์บทนี้เป็นบทแรกในสี่บทที่ได้ชื่อว่าดีที่สุด เพราะเป็นคำประพันธ์ที่แสดงภาวะของความเศร้าโศกให้เห็นอย่างแจ่มชัด นอกจากจะก่อให้เกิดความเศร้าสะเทือนอารมณ์แก่ผู้อ่านแล้ว ยังวิเคราะห์หลักปรัชญาให้เห็นว่า ความทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะความผูกพันในความรักนั้นมีได้เสมอในบุคคลที่ยังไม่หลุดพ้น ไม่ว่าจะเป็นนักพรตหรือฆราวาสก็ตาม

คำประพันธ์บทที่ 18 เป็นคำประพันธ์บทที่ 2 ที่ได้ชื่อว่าดีที่สุด เป็นคำแนะนำสั่งสอนที่พระกัณวะให้แก่นางศกุนตลาว่า

ลูกจงปรนนิบัติรับใช้ผู้หลักผู้ใหญ่ จงปฏิบัติตนต่อหญิงผู้ร่วมสามีฉันเพื่อนรัก
จงอย่าตอบโต้ด้วยความโกรธ เมื่อสามีทำให้ลูกต้องขุ่นเคือง
จงเป็นคนสุภาพอ่อนโยนอย่างยิ่งต่อเหล่าบริวาร
จงอย่าเป็นคนเย่อหยิ่งในเวลามีบุญวาสนา
ด้วยความประพฤติเช่นนี้ หญิงสาวย่อมจะได้ดำรงตำแหน่งหญิงแม่เรือน
ส่วนหญิงผู้มีความประพฤติตรงกันข้ามย่อมจะเป็นความอัปมงคลของตระกูล**

---

*yāsyatyadya sakuntaleti hṛdayaṃ saṃspṛṣṭamutkaṇṭhayā
kaṇṭhaḥ stambhitabāṣpavṛttikaluṣaścintājadaṃ darśanam /
vaiklavyaṃ mama tāvadīdṛśamapi snehādaraṇyaukasaḥ
prīḍyante gṛhiṇaḥ kathaṃ na tanayāviśleṣaduḥkhairnavaiḥ //6//

**śuśrūṣasya gurunkuru priyasakhīvṛttiṃ sapatnījane
bhartūrviprakṛtāpi roṣaṇatayā mā sma pratīpaṃ gamaḥ /
bhūyiṣṭhaṃ bhava dakṣiṇā parijane bhāgyeṣvanutsekinī
yāntyevaṃ gṛhiṇīpadaṃ yuvatayo vāmāḥ kulasyādhayaḥ //18//

คำประพันธ์บทนี้ได้ชื่อว่าดีที่สุดบทหนึ่ง เพราะข้อความเป็นคติในการดำเนินชีวิตให้ประสบความสุขของหญิงในครอบครัวของสามี เป็นคำแนะนำสั่งสอนที่มีค่าสูงส่ง เป็นที่ยอมรับแม้กระทั่งในปัจจุบัน

คำประพันธ์บทที่ 19 เป็นคำประพันธ์บทที่ 3 ที่ได้ชื่อว่าดีที่สุด พระกัณวะปลอบโยนนางศกุนตลาผู้หวาดหวั่นต่อการจะต้องพลัดพรากจากบิดาว่า

เมื่อลูกอยู่ในตำแหน่งชายาที่ควรแก่การยกย่องนับถือของสวามีผู้สืบสายเลือดอันสูงส่งแล้ว
ลูกจะเป็นผู้มีภาระหนักอยู่ตลอดเวลาด้วยราชภารกิจที่สำคัญเพราะความยิ่งใหญ่ของพระองค์
และในเวลาไม่นานเมื่อลูกได้ให้กำเนิดโอรสผู้บริสุทธิ์เหมือนทิศตะวันออกได้ให้กำเนิดดวงอาทิตย์แล้ว
ลูกรัก ลูกจะไม่ใส่ใจกับความเศร้าโศกที่เกิดจากความพลัดพรากจากพ่ออีกเลย*

คำประพันธ์บทนี้ได้ชื่อว่าเป็นคำประพันธ์ที่ดีที่สุดบทหนึ่ง เพราะข้อความได้แสดงให้เห็นภาพของผู้ดำรงตำแหน่งพระราชินีว่าเป็นผู้มีภารกิจที่ต้องกระทำมากมายเพื่อชาติบ้านเมือง และภารกิจเหล่านี้จะทำให้นางศกุนตลาคลายความเศร้าโศกในการพลัดพรากจากบิดาไปได้

คำประพันธ์บทที่ 20 เป็นคำประพันธ์บทสุดท้ายที่ได้ชื่อว่าดีที่สุด พระกัณวะกล่าวตอบนางศกุนตลาผู้ถามว่าเมื่อไรนางจะได้กลับมาเยี่ยมเยียนอาศรมอีก

---

*abhijanavato bhartuḥ ślāghye sthitā gṛhiṇīpade
vibhavagurubhiḥ kṛtyāistasya pratikṣaṇamākulā /
tanayamacirātprācīvārkaṃ prasūya ca pāvanaṃ
mama virahajāṃ na tvaṃ vatse sucaṃ gaṇayiṣyasi //19//

เมื่อลูกได้เป็นชายาร่วมสวามีของแผ่นดินอันมีมหาสมุทรสี่เป็นเขตแดนเป็นเวลานานแล้ว และเมื่อลูกได้ประกอบพิธีแต่งงานให้แก่โอรสผู้สืบเชื้อสายจากท้าวทุษยันต์ผู้ปราศจากอริราชศัตรูแล้ว ลูกก็คงจะได้กลับมาที่อาศรมที่สงบสุขนี้อีกครั้งหนึ่งพร้อมด้วยสวามีผู้ทรงมอบภาระในราชตระกูลให้แก่โอรสนั้นแล้ว*

คำประพันธ์บทนี้ได้ชื่อว่าเป็นคำประพันธ์ที่ดีที่สุดบทหนึ่ง เพราะแสดงให้เห็นขั้นตอนของการดำรงชีวิต (อาศรม) ของชนวรรณะกษัตริย์โบราณของอินเดียว่า ในบั้นปลายของชีวิต เมื่อชราภาพ และเมื่อมอบราชสมบัติให้แก่ราชโอรสแล้ว ก็จะออกไปบำเพ็ญพรตเยี่ยงฤษีในป่าเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นในขั้นสุดท้าย

นอกจากคำประพันธ์ที่ดีเด่นสิบบทนี้แล้ว คำประพันธ์บางบทได้แสดงให้เห็นอัจฉริยภาพของกาลิทาสในด้านการพรรณนาอย่างแจ่มแจ้งมองเห็นภาพพจน์ (svabhāvokti) อย่างเช่นบทที่พรรณนาการวิ่งเตลิดของกวางที่ท้าวทุษยันต์ทรงไล่ตามเข้าไปในอาศรม (Act I.7) ว่า

กวางตัวนี้มีสายตาจับจ้องรถม้าที่ไล่ตามมาตลอดเวลาด้วยท่วงท่างดงามคือท่าเหลียวหลังมามอง มันพยายามหดตัวให้เล็กลีบที่สุดเพราะกลัวจะถูกลูกศรมันกำลังทำให้หนทางเกลื่อนกลนด้วยหญ้าที่มันเคี้ยวค้างอยู่แล้วหลนออกมาจากปากที่เปิดอ้าเพราะความเหนื่อยอ่อน เจ้าจงดูสิ จากการที่มันกระโดดขึ้นสูงทำให้เห็นชัดว่า ตัวของมันลอยอยู่บนอากาศมากกว่าอยู่บนพื้นดิน

หรือในบทที่พรรณนาม้าเทียมรถของท้าวทุษยันต์ (Act I.8) ว่า

เมื่อปล่อยบังเหียนม้าแล้ว ม้าเทียมรถทั้งหลายเหล่านี้มีร่างกายส่วนหน้ายืดออก มีปลายพู่จามรีที่ไม่สั่นไหว มีหูชันที่ตั้งตรง มันออกวิ่งเสมือนว่าไม่สามารถจะทนต่อความเร็วของกวางได้ แม้ฝุ่นที่ตัวมันเองทำให้ฟุ้งกระจายขึ้นก็ไล่มันไม่ทัน

---

*bhūtvā cirāya caturantamahīsapatnī
dāuṣyantamapratiratham tanayam niveśya /
bhartrā tadarpitakuṭumbabhareṇa sārdham
śānte kariṣyasi padam punarāśrame 'smin //20//

และในบทพรรณนาความเร็วของรถ (Act I.9) ก็พรรณนาให้เห็นภาพพจน์อย่างแจ่มแจ้งเช่นกันว่า

สิ่งใดที่สายตาแลเห็นเป็นสิ่งเล็ก ๆ ในฉับพลันสิ่งนั้นก็ใหญ่โตขึ้น
สิ่งใดที่ถูกผ่ากลาง สิ่งนั้นก็เสมือนว่ารวมกันเป็นสิ่งเดียว(ในพริบตา)
สิ่งใดที่คดงอตามธรรมชาติ สิ่งนั้นในสายตาของฉันก็เห็นว่ามันตรง
เนื่องจากความเร็วของรถ แม้ชั่วขณะหนึ่ง ไม่มีสิ่งใดเลยที่จะปรากฏว่า
อยู่ใกล้หรืออยู่ไกล

บทพรรณนาสภาพที่ต้องทนทุกข์ทรมานเพราะความรักของท้าวทุษยันต์ (Act VI.22) ก็พรรณนาได้อย่างดียิ่ง ทำให้ผู้อ่านมองเห็นภาพพจน์และเข้าถึงความรู้สึกทุกข์ทรมานนั้น

ความร่วมภิรมย์รักกับนางในความฝันบังเกิดขึ้นไม่ได้เพราะการนอนไม่หลับ
แต่ในเวลาเดียวกัน น้ำตาก็ทำให้ฉันไม่สามารถจะมองเห็นนางได้แม้เพียง
ในรูปวาดก็ตาม

คำประพันธ์ทั้งสี่บทที่ยกมานี้เป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นกวีผู้เลิศในท่วงทำนองการแต่งแบบไวทรรภะ นอกจากนี้แล้ว ความเป็นกวีผู้เลิศในการแต่งบทอุปมาที่สมจริงของกาลิทาสก็ได้แสดงให้เห็นในคำประพันธ์ที่จะยกมาเป็นตัวอย่างต่อไปนี้

คำประพันธ์บทที่ 19 ในองก์ที่ 1 ท้าวทุษยันต์ชมโฉมนางศกุนตลาด้วยการเปรียบความงามแต่ละส่วนของนางกับส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้ที่ยังอ่อนนั้นนับว่าสมจริงเป็นอย่างยิ่ง

ริมฝีปากมีสีแดงเรื่อดังใบไม้อ่อน แขนทั้งสองดังกิ่งไม้ที่อ่อนละมุน
วัยดรุณีอันงามยวนตาเสมือนบุปผาแรกแย้มนั้นเบ่งบานอยู่ทั่วสรรพางค์กาย

คำประพันธ์บทที่ 13 ในองก์ที่ 5 ท้าวทุษยันต์ทอดพระเนตรนางศกุนตลาผู้อยู่ในหมู่ดาบส ทรงรำพึงว่า

นางผู้นั้นคือใครหนอ ที่มีผ้าคลุมหน้า ที่มีความงามแห่งเรือนร่างอันไม่สามารถจะมองเห็นได้อย่างชัดเจน นางอยู่ในท่ามกลางหมู่ดาบสก็เสมือนใบไม้ออนอยู่ท่ามกลางใบไม้แห้งสีเหลือง

การเปรียบเทียบความสาวกับใบไม้อ่อน ความชราและการนุ่งห่มผ้าย้อมฝาดกับใบไม้แห้งสีเหลืองนี้นับว่าเป็นการเปรียบเทียบที่สมจริงเป็นอย่างยิ่งเช่นกัน

คำประพันธ์บทที่ 31 ในองก์ที่ 1 ท้าวทุษยันต์ทรงเปรียบความรู้สึกของพระองค์ที่ปรารถนาจะอยู่ใกล้ชิดนางศกุนตลาแต่ความจำเป็นทำให้พระองค์ต้องเสด็จจากไปว่า

> ร่างนั้นก้าวไปข้างหน้า แต่ใจที่ไม่สัมพันธ์กันนี้สิกลับย้อนไปข้างหลัง
> เสมือนธงแพรที่พลิ้วต้านกระแสลมขณะถูกนำไปฉะนั้น

การเปรียบเทียบธงแพรที่พลิ้วต้านกระแสลมกับร่างที่เดินไปข้างหน้าแต่ใจกลับย้อนไปข้างหลังนั้นนับว่าเป็นการเปรียบเทียบที่สมจริงเป็นอย่างยิ่ง

การใช้บทอุปมาของกาลิทาสนอกจากจะมีในคำประพันธ์ร้อยกรองแล้ว บทร้อยแก้วที่เป็นคำพูดของตัวละครก็เต็มไปด้วยอุปมาเช่นกัน ดังที่นางปริยัมวทาพูดกับนางศกุนตลาว่า (Act III: 100)

> เพื่อนรัก ฉันขอให้เธอโชคดี การตัดสินใจของเธอนั้นเหมาะสมแล้ว มหานทีจะไหลไป ณ ที่ใดเล่า ถ้าหากมิใช่ท้องทะเล ต้นไม้อะไรเล่าจะค้ำจุนไม้เลื้อยอติมุกตะที่เพิ่งจะแตกหน่ออ่อนไว้ ถ้าหากมิใช่ต้นมะม่วง

การเปรียบเทียบความเหมาะสมของการเลือกท้าวทุษยันต์เป็นคู่ครองกับมหานทีที่ย่อมจะไหลไปสู่ท้องทะเล หรือกับไม้เลื้อยอติมุกตะที่ย่อมจะยึดต้นมะม่วงเป็นที่พึ่งนั้น นับว่าเป็นการเปรียบเทียบที่สมจริงเป็นอย่างยิ่งเช่นเดียวกับบทอื่น ๆ

คำประพันธ์ที่ยกมาเป็นตัวอย่างเหล่านี้ย่อมจะแสดงให้เห็นว่า กาลิทาสเป็นกวีชั้นเลิศในท่วงทำนองการแต่งแบบไวทรรภะ ในการแต่งบทอุปมาที่สมจริง และการใช้ภาษาได้อย่างไพเราะเพราะพริ้ง มีความกลมกลืนของเสียงและความหมาย ข้อสังเกตเกี่ยวกับธรรมชาติ ความคิดในทางปรัชญาและคติในการดำเนินชีวิตอย่างชาวโลกที่กาลิทาสพรรณนาไว้นั้นถูกต้องกับความเป็นจริงและให้ความประทับใจแก่ผู้อ่านเป็นอย่างยิ่ง

ง. <u>อัจฉริยภาพในการสร้างสรรค์รสทางวรรณคดี</u>

บทละครเรื่องอภิชญานศากุนตละมีรสทางวรรณคดีที่ปรากฏอยู่หลายรส

แต่รสที่เด่นที่สุด คือ ศฤงคารรส (รสแห่งความรัก) ซึ่งมีอยู่ตลอดแทบทุกองก์ของบทละคร แต่องก์ที่แสดงศฤงคารรสมากที่สุด คือ องก์ที่ 3 ในฉากที่ท้าวทุษยันต์พบกับนางศกุนตลาที่ชุ้มไม้ริมฝั่งแม่น้ำมาลินี ศฤงคารรสในองก์ที่ 3 นี้ ปรากฏในจดหมายรักที่นางศกุนตลาเขียนถึงท้าวทุษยันต์ (Act III.14) พรรณนาถึงความทุกข์ทรมานที่บังเกิดขึ้นเพราะความปรารถนาในความรักว่า

> ข้าแต่พระองค์ผู้ไร้ความเมตตา หม่อมฉันไม่ทราบถึงพระกมลของพระองค์ แต่พระกามเทพทรงแผดเผาอย่างรุนแรงยิ่งนัก ทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน ต่ออวัยวะของหม่อมฉันที่มีความปรารถนาตั้งอยู่ในพระองค์

ท้าวทุษยันต์ทรงตอบนางว่า (Act III.15)

> โอ้นางผู้บอบบาง พระกามเทพทรงแผดเผาเธออย่างไม่หยุดยั้งก็จริง แต่พระองค์ทรงทำให้ฉันมอดไหม้ไปหมดสิ้น เพราะว่ากลางวันทำให้ลวงจันทร์ซีดเซียวได้ แต่จะไม่สามารถทำให้กอบัวกุมุทซีดเซียวได้เลย

และเมื่อนางศกุนตลาพูดถึงพระสนมของพระองค์ พระราชาได้กล่าวแก้ว่า(Act III.17)

> โอ้เธอผู้มีนัยน์ตางาม ผู้สถิตอยู่ในหัวใจฉัน หากเธอพิจารณาเห็นหัวใจดวงนี้ของฉัน ซึ่งไม่ผูกพันกับหญิงอื่นว่าเป็นอย่างอื่นแล้วไซร้ ฉันถูกศรของพระกามเทพประหารแล้วก็ถูกเธอประหารซ้ำอีก

และพระราชาได้กล่าวแก้คำกล่าวของนางอนสูยาในกรณีเดียวกันว่า (Act III.18)

> นางเอย จะกล่าวไปไยให้มากความ แม้ฉันจะเป็นผู้มีภรรยามาก แต่สิ่งสำคัญสำหรับราชตระกูลของฉันมีอยู่เพียงสองประการ คือ โลกที่ล้อมรอบด้วยมหาสมุทรและเพื่อนคนนี้ของเธอทั้งสอง

เมื่อเพื่อนทั้งสองจากไป นางศกุนตลาได้ร้องเรียกให้เพื่อนกลับมา เพราะนางมีความประหวั่นที่จะต้องอยู่ตามลำพังกับพระราชา พระราชาปลอบประโลมเอาใจนางว่า (Act III.19)

> อย่าเป็นทุกข์ไปเลย คนที่อยู่ใกล้เธอมิใช่คนที่จะปลอบประโลมเธอดอกหรือ ด้วยพัดคือใบบัวที่เย็นชื่น ที่ขจัดความเหนื่อยเหนื่อยเมื่อยล้า ฉันจะนำลมเย็นให้มา สัมผัสเธอจะได้หรือไม่ โอ้เธอผู้มีขาอ่อนงามดั่งงวงช้าง หรือว่าเมื่อฉันวางเท้าทั้งสองของเธอ ที่มีสีแดงประหนึ่งดอกบัวลงบนตักของฉันแล้ว ฉันจะนวดให้เธอสุขสบายจะได้หรือไม่

นางศกุนตลาอ้อนวอนพระราชาขอให้นางได้ออกไปพบกับเพื่อนเพื่อปรึกษาเรื่องที่พระองค์ทรงขอวิวาห์ด้วยพิธีคานธรรพวิวาห์ พระราชาตรัสอนุญาต นางถามว่าจะให้ไปเมื่อไร พระราชาตอบว่า (Act III.22)

> โอ้เธอผู้แสนงาม เมื่อฉันได้ลิ้มรสหวานแห่งริมฝีปากของเธอแล้วอย่างอ่อนโยน เสมือนผึ้งได้ลิ้มรสหวานของดอกไม้สดออนนุ่มละมุนที่ยังไม่มีใครได้สัมผัสฉะนั้น

เมื่อนางพราหมณีเคาตมีได้มารับตัวนางศกุนตลากลับไปยังอาศรม นางศกุนตลาได้กล่าวรำพันแสดงความอาลัยอาวรณ์ที่จะต้องจากพระราชาไป ด้วยถ้อยคำที่มีนัยว่า (Act III:116)

> หัวใจเอ๋ย ก่อนหน้านี้นั่นเทียว เมื่อบุคคลที่เจ้าปรารถนาได้มาอยู่ใกล้อย่างง่ายดาย เจ้าก็ยังไม่ยอมละความขลาดกลัว บัดนี้ เจ้าผู้ต้องพลัดพรากและเต็มไปด้วยความเสียดายในภายหลัง จะมาโทมนัสอยู่ทำไม
>
> โอชุมลดาผู้ปลดเปลื้องความโทมนัสของฉัน ฉันขอเชื้อเชิญเจ้าเพื่อความบันเทิงสุขอีกสักครั้งหนึ่ง

เมื่อนางศกุนตลาจากไปแล้ว พระราชาทรงทอดถอนพระทัย และทรงรำพึงว่า (Act III.23)

> วงพักตร์ของนางผู้มีนัยน์ตาอันมีขนตายาว มีริมฝีปากล่างที่ปิดไว้ด้วยนิ้วตลอดเวลา มีเสน่หานารักษะกลาวคำปฏิเสธอย่างตะกุกตะกัก และเบือนไปยังไหล่อีกข้างหนึ่ง เราได้เห็นพักตร์วงนั้นขึ้น แต่มิได้จุมพิตเลย

จากนั้นพระองค์ทอดพระเนตรไปรอบ ๆ และตรัสว่า (Act III.24)

> นี่คือที่นอนของนางที่ทำด้วยดอกไม้ และได้แนบชิดกับเรือนร่างของนาง
> มันอยู่บนแท่นศิลา นี่คือสารรักที่เหี่ยวเฉาที่นางใช้เล็บจารึกไว้บนใบบัว
> นี่คือเครื่องประดับที่ทำจากก้านบัว และมันตกลงจากมือของนาง
> เราผู้มีสายตาจับจ้องอยู่ที่สิ่งเหล่านี้ไม่สามารถที่จะผละจากชุมไม้แห่งความโศกไปได้ในทันที แม้ว่ามันจะว่างเปล่าอยู่ก็ตาม

<u>กรุณรส</u> (รสแห่งความกรุณา) ปรากฏอยู่ตลอดองก์ที่ 4 ตั้งแต่การมาของฤษีกัณวะจนถึงการจากไปของนางศกุนตลา กรุณรสที่ปรากฏในองก์ที่ 4 นี้ นอกจากจะให้ความรักและความเศร้าโศกอาดูรแล้ว ยังแสดงให้เห็นความผูกพันอันลึกซึ้งที่นางศกุนตลาและทุกสิ่งทุกอย่างในตโปวันมีต่อกัน เช่น พระกัณวะกล่าวแก่ต้นไม้ในตโปวันขออนุญาตให้นางศกุนตลาจากไปว่า

โอ้พฤกษาทั้งหลายที่อยู่ในตโปวัน
นางใดไม่ประสงค์จะดื่มน้ำก่อน หากว่ายังไม่ได้รดน้ำให้แก่พวกเจ้า
นางใดแม้จะชื่นชอบในเครื่องประดับก็ไม่เด็ดใบอ่อนของพวกเจ้าเพราะความรัก
นางใดมีความปีติยินดีในเวลาที่พวกเจ้าออกดอกเป็นครั้งแรก
นางนั้นคือศกุนตลาผู้นี้ ผู้จะไปสู่วังของสวามี
พวกเจ้าทั้งปวงจงอนุญาตเถิด

พระกัณวะได้ยินเสียงร้องของนกโกกิลา และคิดว่านั้นคือคำตอบอนุญาต (Act IV.10)

พฤกษาทั้งหลายที่เป็นเพื่อนในการใช้ชีวิตอยู่ในป่า
อนุญาตให้นางศกุนตลาจากไป
เสียงของนกโกกิลาที่ไพเราะเช่นนี้
เป็นประหนึ่งคำตอบที่ต้นไม้เหล่านี้ให้แล้ว

มีเสียงจากท้องฟ้า (Act IV.11) กล่าวคำอำนวยพรให้นางศกุนตลาเดินทางไปโดยสวัสดิภาพว่า

ขอให้หนทางของนางจงเป็นหนทางที่น่ารื่นรมย์ในขณะหยุดพัก
ด้วยทะเลสาบทั้งหลายที่เป็นสีเขียวด้วยกอบัว
ที่ความร้อนจากรัศมีของดวงอาทิตย์บรรเทาเบาบางลง
ด้วยหมู่ไม้ที่มีร่มเงา
ที่มีฝุ่นละอองบางเบาเหมือนเรณูของดอกบัว
ที่มีสายลมออนเป็นที่น่าเพลิดเพลินใจ และเป็นหนทางที่ปลอดโปร่ง

นางปริยัมวทากล่าแก่นางศกุนตลา (Act IV.12: 144-146) พรรณนาสภาพของทุกสิ่งในตโปวันที่อาลัยการจากไปของนางว่า

มิใช่เพื่อนเพียงผู้เดียวเท่านั้นที่หวั่นหวาดต่อการพลัดพรากจากตโปวัน บัดนี้ สภาพเช่นเดียวกันของตโปวันที่การพลัดพรากจากเธอได้ใกล้เข้ามาแล้ว ก็ปรากฏให้เห็น
ฝูงนางกวางปล่อยฟ่อนหญ้าคาให้ร่วงหล่นลงมา หมู่มยุราเลิกรำแพนหาง
เหล่าลดาชาติสลัดใบสีเหลืองให้ร่วงลง เสมือนว่ากำลังหลั่งน้ำตาอาลัย

นางศกุนตลาได้เข้าไปโอบกอดต้นวนชโยตสนา (Act IV: 146) กล่าวว่า

วนชโยตสนาเอ๋ย แม้ว่าเจ้าจะอยู่ร่วมกับต้นมะม่วงแล้วก็ตาม

ขอให้เจ้าจงหันกลับมาโอบกอดเราด้วยแขนคือกิ่งก้านสาขาที่ชี้มาทางด้านนี้เถิด
นับจากวันนี้เป็นต้นไป เราจะอยู่ห่างไกลจากเจ้าเป็นแนแท

ลูกกวางน้อยงับชายผ้าของนางศกุนตลาไว้มิให้นางออกเดินไปได้ นางหันกลับมาดูว่าเป็นใคร พระกัณวะตอบนางว่า (Act IV.14)

นี้คือกวางที่เป็นลูกเลี้ยงของลูก ที่ปากของมันโดนคมหญ้ากาบาด
แล้วลูกได้เอาน้ำมันของตุ่นหูกวางซึ่งเป็นยารักษาแผลมาชโลมทาให้
ลูกได้เลี้ยงดูมันด้วยข้าวฟ่าง และมันไม่ยอมผละจากทางเดินของลูกเลย

นางศกุนตลากล่าวกับลูกกวางน้อยนั้นว่า (Act IV: 143)

ลูกรัก เหตุใดลูกจึงติดตามแม่ผู้จะต้องพลัดพรากจากการอยู่ร่วมกัน
แม่เองเป็นผู้เลี้ยงดูลูกผู้ต้องสูญเสียมารดาหลังจากที่ให้กำเนิดลูกได้ไม่นานนัก
บัดนี้อีกเช่นกัน ทานบิดาจักดูแลลูกผู้ต้องพลัดพรากจากแม่
ดังนั้น ลูกจงกลับไปเถิด (นางออกเดินทางพลางร้องไห้พลาง)

วีรรส (รสแห่งความกล้าหาญ) ปรากฏในคำประพันธ์บทที่ 15 ขององก์ที่ 2 ในตอนที่ฤษีหนุ่มกล่าวสดุดีพระราชาว่าทรงเป็นพระสหายของพระอินทร์ และทรงเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติของวีรบุรุษทุกประการ

ดังนั้นจึงมิใช่เรื่องแปลกเลยที่พระองค์ผู้มีพระพาหายาวคุ้จคาลเหล็กของพระนคร
เพียงพระองค์เดียวที่ทรงปกครองโลกทั้งมวลอันมีเขตแดนสี่ด้านคือทะเล
เพราะว่าทวยเทพผู้เป็นศัตรูคู่แค้นกับพวกแทตย์ต่างหวังชัยชนะจากธนูที่ขึ้นสายแล้ว
ของพระองค์ และจากวัชระของพระอินทร์

พีภัตสรส (รสแห่งความขยะแขยง) ปรากฏในคำประพันธ์บทที่ 27 ของอังก์ที่ 6 ในฉากที่เทพมาตลิกล่าวข่มขู่วิทูษกะว่า

เรานี้เองผู้ต้องการเลือดสด ๆ จากลำคอ
จะฆ่าเจ้าผู้กำลังดิ้นรน เสมือนกับเสือโคร่งฆ่าสัตว์เลี้ยง
บัดนี้ ขอให้ท้าวทุษยันต์ผู้ทรงธนูเพื่อขจัดภัยของผู้เดือดร้อน
จงเป็นที่พึ่งของเจ้าเถิด

ภยานกรส (รสแห่งความกลัว) ปรากฏในคำประพันธ์บทสุดท้ายขององก์ที่ 3 เป็นเสียงเรียกร้องให้ท้าวทุษยันต์เสด็จไปปราบปีศาจที่มารบกวนการทำพิธีของพวก

ฤษีว่า

ขณะที่พิธีบวงสรวงยามสายัณห์กำลังเริ่มต้น
เงาทั้งหลายของพวกปีศาจกินเนื้อสดที่มีสีน้ำตาลประดุจเมฆฝนในยามสนธยา
ได้กระจัดกระจายไปรอบ ๆ แท่นบูชาที่ตามไฟ
เงาเหล่านั้นเลื่อนผ่านไปและก่อให้เกิดความน่าสะพึงกลัวนานาประการ

เราทรรส (รสแห่งความโกรธ) ปรากฏในตอนท้ายขององก์ที่ 6 จากเสียงร้องอย่างหมดหวังของวิฑูษกะจนกระทั่งเทพมาตลิเข้ามา (Act V.28: 248) พระราชาตรัสว่า

นี่แน่ะ เจ้าผู้หยิ่งยโสเพราะมีผ้าคลุมวิเศษที่ทำให้คนอื่นมองไม่เห็น อาวุธของเรานี้แหละจะมองเห็นเจ้า เราจะเล็งลูกศรเดี๋ยวนี้
ลูกศรจะประหารเจ้าผู้ควรประหาร และจะคุมครองพราหมณ์
ผู้ควรแก่การคุมครอง
แน่นอนที่ว่า หงส์ย่อมจะเลือกเฟ้นเอาน้ำนม และย่อมจะสลัดน้ำ
ที่ผสมอยู่ในน้ำนมทิ้งเสีย

คำสาปของฤษีทุรวาสัส (Act V.1) ก็แสดงเราทรรสเช่นกัน

อา เจ้าผู้ดูหมิ่นแขกผู้มาเยือน
เจ้ากำลังครุ่นคิดถึงชายใดด้วยใจอันจดจ่อ
จนไม่รู้ว่าเราผู้มีทรัพย์คือตบะได้มาเยือนถึงที่นี่แล้ว
ขอให้ชายนั้นแม้จะรำลึกได้ แต่ก็จะจำเจ้าไม่ได้
เสมือนคนเมาที่จำคำพูดครั้งก่อน(ของตน)ไม่ได้เลย

อัทภุตรส (รสแห่งความอัศจรรย์ใจ) เกิดขึ้นในเหตุการณ์ที่แปลกในตอนท้ายของเรื่อง ขณะที่พระราชาทรงหยิบเครื่องรางที่ตกลงจากแขนของกุมารผู้เป็นโอรสที่เกิดจากชายาที่พระองค์ทรงขับไล่ไปด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เหตุการณ์ในบทสนทนาต่อไปนี้ (Act VII: 274-276) ก่อให้เกิดอัทภุตรส อันเป็นรสแห่งความอัศจรรย์ใจ

ดาบสินีคนที่ 1 – (มองดูอย่างตกใจ) โอ ฉันมองไม่เห็นเครื่องรางที่ข้อมือของกุมารนั้น
พระราชา – อย่าตกใจไปเลย นี่เป็นของกุมารนั้นมิใช่หรือ มันหล่นลงมาเพราะการต่อสู้กับลูกสิงโต

ดาบสินีทั้งสองคน – (เอามือทาบอกมองดูกันด้วยความประหลาดใจ) อย่าทรงหยิบมันขึ้นมา พระองค์ทรงจับเครื่องรางนั้นได้อย่างไร

พระราชา – ทำไมถึงห้ามเรา

ดาบสินีคนที่ 1 – มหาราชโปรดทรงสดับ นี้คือว่านชื่ออปราชิตา ที่พระมารีจะผู้ศักดิ์สิทธิ์มอบให้ในเวลาพิธีฉลองการเกิดของกุมารนั้น ได้ยินว่า ยกเว้นบิดา มารดา และตัวกุมารเองแล้ว คนอื่นจะจับว่านนี้ที่ตกลงบนพื้นดินไม่ได้

พระราชา – ถ้าเช่นนั้นละ

ดาบสินีคนที่ 1 – หากเป็นดังนั้น ว่านก็จะกลายเป็นงูขบเอา

พระราชา – ท่านทั้งสองเคยเห็นประจักษ์แก่ตาถึงการเปลี่ยนรูปของว่านนี้บ้างหรือไม

ดาบสินีทั้งสอง – ได้เคยเห็นหลายครั้งแล้ว

พระราชา – (ด้วยความดีพระทัย พูดปองว่า) เราจะไม่ดีใจกับความสมปรารถนาของเราได้อย่างไรเล่า (สวมกอดกุมาร)

กาลิทาสประสบความสำเร็จอย่างงดงามในการสร้างสรรค์รสซึ่งเป็นจุดประสงค์สำคัญของการแสดงที่จะต้องเร้าให้เกิดขึ้นในใจของผู้ชม รสในบทละครเรื่องอภิชญานศากุนตลนั้นเกิดขึ้นตลอดตั้งแต่ต้นจนจบบทละคร ศฤงคารรสซึ่งเป็นรสที่เด่นที่สุดกวีเร้าให้เกิดขึ้นด้วยภาษาที่ไพเราะ ให้ความรู้สึกที่ละเอียดอ่อน ประณีต และงดงาม และให้ภาพความรักที่บริสุทธิ์และสูงส่ง กรุณรสในองก์ที่ 4 ก็เป็นแบบอย่างของความโศกเศร้าอย่างสุดซึ้ง และเป็นแบบอย่างของความรักและความเมตตาที่แม้กระทั่งสัตว์และต้นไม้ก็มีให้แก่ผู้เป็นที่รักของมันในยามที่ต้องอำลาจากกัน ฉากนี้กาลิทาสได้แสดงให้เห็นความรักธรรมชาติและความประณีตละเอียดอ่อนในอารมณ์ของเขา รสอื่น ๆ เช่น วีรรส อัทภุตรส ฯลฯ ก็เช่นกัน กวีสามารถเร้าให้เกิดขึ้นในใจของผู้ชมได้ตามที่ต้องการ จึงนับว่ากาลิทาสมีอัจฉริยภาพในการสร้างสรรค์รสทางวรรณคดีอย่างแท้จริง